

Ivan Mrázek

DRAHÉ KAMENY STAROVĚKÝCH CIVILIZACÍ

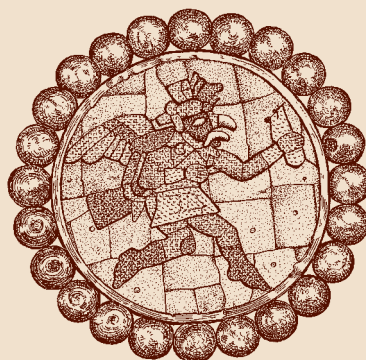
Masarykova univerzita

Ivan Mrázek DRAHÉ KAMENY
STAROVĚKÝCH
CIVILIZACÍ

muni
PRESS

Ivan Mrázek DRAHÉ KAMENY
STAROVĚKÝCH
CIVILIZACÍ

MASARYKOVA UNIVERZITA
BRNO 2013

Autor děkuje recenzentům za podnětné připomínky k textu knihy:

RNDr. Luboš Rejl (geologie, mineralogie, gemologie)
PhDr. Lukáš Pecha, Ph.D. (Mezopotámie)
prof. PhDr. Jaroslav Vacek, CSc. (civilizace Harappa)
Mgr. Helena Heroldová, Ph.D. (starověká Čína)
prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc. (starověký Egypt)
PhDr. Marie Pardyová, CSc. (krétsko-mykénská civilizace)
Mgr. Monika Baďurová (andské kultury)

Za celkové posouzení díla a jeho doporučení k publikování patří dík
prof. RNDr. Antonínu Přichystalovi, DSc.

© 2013 Masarykova univerzita

© 2013 Text: Ivan Mrázek

© 2013 Photos: Ivan Mrázek (IM), Michaela Mrázková (MM), Jaroslav Reif (JR), Martin Douda (MD), Vladimír Hrazdil (VH), Araldo De Luca Archives (© Araldo De Luca Archives), British Museum (© Trustees of the British Museum), Staatliches Museum für Völkerkunde München (© Staatliches Museum für Völkerkunde München), Archiv (FA)

© 2013 Illustrations and Maps: Lea Píchová

© 2013 Translation: Irma Charvátová

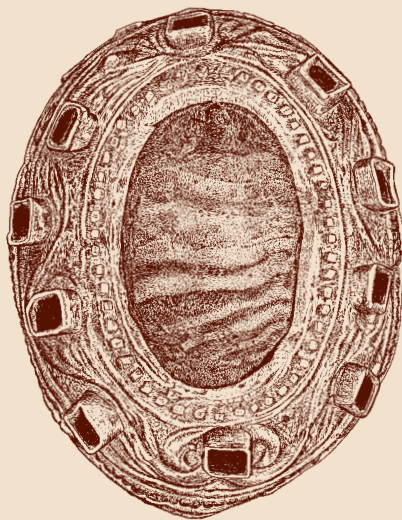
© 2013 Layout: Lea Novotná

© 2013 Cover design: Eva Lufferová

ISBN 978-80-210-7716-4 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-6122-4 (vázaná vazba)

Věnováno mé ženě Marii

PODĚKOVÁNÍ

Nakladatelství i autor děkují za podporu a zájem o vydání knihy těmto dárcům:

Jihomoravská plynárenská, a. s., Plynárenská 499/1, 657 02 Brno, hlavní dárcé
Společnost přátel Afriky a Společnost česko-arabská, Brno
ZEPIKO, spol. s r. o., Slovanské nám. 9, 612 00 Brno
GEOMIN družstvo, Znojemská 78, 586 56 Jihlava
Karat družstvo, Palackého 119, 612 00 Brno
LITHOS, spol. s r. o., Durdákova 349/41, 613 00 Brno-Černá Pole

Dále děkují institucím, které poskytly obrázky k publikování
a daly souhlas s otištěním fotografií jejich sbírkových předmětů:

British Museum
Staatliches Museum für Völkerkunde München
Archaeological Museum of Herakleion
Museum zu Allerheiligen

Zvláštní poděkování patří:

paní Lei Píchové za originální doprovodné ilustrace a mapky
a paní Michaele Mrázkové za fotografie a úpravu fotografií pro publikaci

OBSAH

ÚVOD	10
------	----

MEZOPOTÁMIE	13
PREHISTORICKÉ OBDOBÍ	19
URUCKÁ KULTURA	22
RANĚ DYNASTICKÉ OBDOBÍ	26
AKKADSKÁ ŘÍŠE	37
URSKÁ ŘÍŠE	39
BABYLONIE, ASÝRIE	42
Babylonie	42
Asýrie	45
VELKÉ ŘÍŠE 1. TISÍCILETÍ	46
Novoasyrská říše	46
Novobabylonská říše	55
MEZOPOTÁMIE PO ZÁNIKU BABYLONU	57
<i>Mezopotamské kamenářství</i>	58
<i>Zdroje drahokamových surovin Mezopotámie</i>	59

CIVILIZACE HARAPPA	63
NEOLIT	68
RANĚ HARAPPSKÉ OBDOBÍ	68
HARAPPSKÁ FÁZE („CIVILIZACE ÚDOLÍ INDU“)	69
POZDNÍ HARAPPSKÉ OBDOBÍ	79

STAROVĚKÁ ČÍNA	81
NEOLIT V ČÍNĚ	87
DYNASTIE SIA, ŠANG A ČOU: DOBA BRONZOVÁ V ČÍNĚ	91
Dynastie Sia	91
Dynastie Šang	92
Dynastie Čou	96
PRVNÍ ČÍNSKÝ CÍSAŘ (DYNASTIE ČCHIN)	101
STAROVĚK ČÍNY KONČÍ DYNASTIÍ CHAN	103
<i>Čínská pečetítka</i>	108
<i>Nefritová kultura Číny</i>	110
<i>Zdroje nefritu a ostatních čínských drahých kamenů</i>	111

STAROVĚKÝ EGYPT	115
PŘEDDYNASTICKÁ DOBA	121
RANĚ DYNASTICKÁ (ARCHAICKÁ) DOBA	125
STARÁ ŘÍŠE	127
PRVNÍ PŘECHODNÉ OBDOBÍ	130
STŘEDNÍ ŘÍŠE	130
DRUHÉ PŘECHODNÉ OBDOBÍ	134
NOVÁ ŘÍŠE	135
TŘETÍ PŘECHODNÉ OBDOBÍ	145
POZDNÍ DOBA	148
PTOLEMAIOVSKÁ DOBA	150
ŘÍMSKÁ DOBA	153
<i>Poklad merojské královny</i>	155
<i>Posvátný chrobák</i>	155
<i>Kamenářské a klenotnické techniky ve starověkém Egyptě</i>	156
<i>Zdroje drahokamových surovin starověkého Egypta</i>	157
<i>Neolitická Sahara</i>	163

KRÉTSKO-MYKÉNSKÁ CIVILIZACE	167
KYKLADSKÁ CIVILIZACE	172
TRÓJA	178
MÍNOJSKÁ KRÉTA	178
Neolit	179
Předpalácové období	179
Starší palácové (protopalácové) období	181
Mladší palácové období	183
Popalácové období	192
<i>Alabastr v mínojských palácích</i>	194
<i>Zdroje drahokamových surovin mínojské Kréty</i>	198
MYKÉNSKÉ ŘECKO	198
Neolit	198
Doba bronzová	199
<i>Zdroje drahokamových surovin mykénského Řecka</i>	208

ANTIKA	211
STAROVĚKÉ ŘECKO	216
Protogeometrické období	217
Geometrické období	217
Archaické období	219
Klasické období	225
Helénistické období	229
ETRUSKÁ CIVILIZACE	236
Etruskové doby železné	237
Orientalizující období	238
Archaické období	239
Klasické období	242
Helénisticko-římské období	247
STAROVĚKÝ ŘÍM	249
Itálie před Římany	249
Římané	251
Římská republika	251
Římské císařství	253
<i>Antické gemy na Moravě</i>	264
<i>Zdroje drahokamových surovin Říma</i>	265

MEZOAMERIKA A STŘEDNÍ AMERIKA	273
RANĚ PŘEDKLASICKÉ OBDOBÍ	278
OLMÉKOVÉ	278
TEOTIHUACÁN	283
ZAPOTÉKOVÉ A MIXTÉKOVÉ	289
TOLTÉKOVÉ	295
AZTÉKOVÉ	297
<i>Zdroje drahokamových surovin Aztéků</i>	306
MAYOVÉ	308
<i>Zdroje drahokamových surovin Mayů</i>	315
SOUSEDÉ MAYŮ	315
Nikaragujští indiáni	316
Indiáni v Kostarice	317
<i>Jadeitit a nefrit v Mezoamerice a Střední Americe</i>	320

ANDSKÉ KULTURY	323
PŘEDKERAMICKÉ OBDOBÍ	328
RANÉ KERAMICKÉ OBDOBÍ	328
KULTURA CHAVÍN	328
KULTURA CUPISNIQUE	330
KULTURA PARACAS	331
KULTURA FRÍAS	331
KULTURA MOCHE	332
KULTURA NAZCA	338
KULTURA TIAHUANACO	340
KULTURA HUARI	341
KULTURA SICÁN (LAMBAYEQUE)	343
KULTURA CHIMŮ	347
CIVILIZACE INKŮ	349
<i>Zdroje andských drahokamových surovin</i>	353

SLOVNÍČEK ZÁKLADNÍCH POJMŮ	357
PŘEHLED DRAHÝCH KAMENŮ STAROVĚKÝCH CIVILIZACÍ	360
SEZNAM MUZEÍ A JEJICH ZKRATEK	362
SEZNAM ARCHEOLOGICKÝCH LOKALIT	364
LITERATURA	368
GEMSTONES IN ANCIENT CIVILIZATIONS (SUMMARY)	371

ÚVOD

Drahé kameny jsou mistrovskými díly přírody. Jejich tajuplný třpyt okouzluje člověka od nepaměti. Nemalou měrou k tomu přispívá i velmi stará víra v magickou, uzdravující, obšťastňující a osvěčující moc kamenů. Pro svou výjimečnost a vzácnost bývaly symbolem bohatství a moci. Mimořádná krása drahých kamenů byla trvalým zdrojem umělecké inspirace výtvarně nadaných jedinců mnohých starověkých kultur, které zanechaly výraznou stopu na cestě k naší civilizaci. Nevšední vlastnosti jim vyhradily nezastupitelné místo ve starověkých dějinách lidstva.

Termín drahý kámen není termínem mineralogickým, ale jen technickým. Drahý kámen má mít především krásný vzhled podmíněný barvou, leskem, průhledností a dalšími vlastnostmi. Musí být co nejméně porušitelný. Mimoto se při hodnocení kamene bere v úvahu vzácnost výskytu a nemalou roli hraje i módní obliba, záhadnost a teritoriální zvláštnosti.

S přihlédnutím k těmto kritériím je možno za drahý kámen považovat každý minerál, horninu nebo organickou substanci, z nichž se dá zhotovit drahokamový brus (bezfacetově či facetově vybroušený kámen pro šperkařské účely), anebo je lze použít ve šperku v přírodním (neopracovaném) stavu, a dále k vytvoření pestré škály výtvarů, mezi nimiž jsou nejdůležitější gemy (kameje a intaglie), mozaiky, drahokamové architektury, drahokamové inkrustace, drahokamové nádoby a plastiky. Gemy jsou výtvozem kamenorytců (glyptiků). Významný český glyptik Josef Drahoňovský, jeden ze zakladatelů moderní české glyptiky, napsal: „Není druhého umění, jež by bylo k umělci náročnější než glyptika. Vyžaduje absolutní jistotu, neselhávající řemeslnou virtuositu.“ Výčet kamenů, kterým dáváme přívlastek drahé, se mění a rozrůstá každým dalším použitím minerálu, vybraného pro zhotovení některého z uvedených výtvarů. Dřívější rozdělení drahých kamenů na drahokamy, polodrahokamy (ty se liší od drahokamů tím, že jejich vlastnosti nejsou dokonalé ve všech aspektech a jejich výskyty nejsou tak vzácné) a ozdobné kameny je v současnosti považováno za nepřesné, a proto se již nepoužívá. Název polodrahokamy byl zrušen již v roce 1955 vydáním nového závazného názvosloví kamenů u mezinárodní organizace BIBOA – Bureau International des Associations de Fabricants, Grossistes et Détaillants de Joaillerie, Bijouterie, Orfèvrerie et Argenterie, se sídlem v Haagu (CIBJO: Pierres précieuses et fines/Perles Définitions).

Shrnující a široce pojatý význam termínu drahý kámen však zpětně působí jeho zamlžení a částečnou diskreditaci, a tím se stává zejména pro speciální potřeby gemologie, praktické kamenářské účely i obchod poněkud zavádějící. Pro poznávání drahých kamenů ve starověku je však tento „všezahrnující“ pojem naopak velmi vhodný. Starověký člověk totiž pro ozdobné účely používal především ty kameny, které byl na daném stupni technického vývoje schopen opracovávat. Proto dával přednost – obvykle v raných stádiích vývoje té které kultury – měkčím surovinám, z nichž některé z dnešního pohledu nesplňují veškeré požadavky pro zařazení do kategorie drahých kamenů.

Ve starověkém kamenářství zaujímají důležité místo i kameny organického původu – organolity (jantar, gagát, lignit, antracit). K nim se řadí pravé perly, mušlovina (perleť), pravý (mořský) korál, slonovina, kost, rohovina a želvovina, které rovněž patřily a dosud patří mezi vyhledávané šperkařské suroviny. Z toho důvodu je v knize pojednáno i o ozdobách z těchto „doprovodných“ materiálů.

Některé horniny jsou použitelné nejen jako drahé kameny, ale uplatňují se i v architektuře a sochařství jako tzv. ušlechtilé či dekorační kameny (architektonické články, kamenické prvky, sochy, reliéfy). Jejich nejtypičtějším reprezentantem je alabastr, můžeme sem však zařadit také mramor, travertin – onyx, „obyčejný“ vápenec, stejně jako „antické porfyry“ a jiné horniny.

Tradované názvy drahých kamenů, používané archeology a historiky, často neodpovídají moderní mineralogické a petrografické terminologii a jsou mnohdy zcela chybné. Účelem naší publikace je proto také odstranění zmíněných nepřesností a sjednocení názvů.

Při práci na této knize bylo nutné se vypořádat nejen s otázkou, jaké suroviny můžeme považovat za drahé kameny, ale i s problémem, které artefakty vlastně spadají do skupiny ozdobných předmětů. Podobně jako v případě definice pojmu drahý kámen byla dána přednost širšímu pojetí, tak také mezi jednoznačně dekorační předměty byly zahrnuty i různé artefakty, často z ušlechtilých kamenných surovin, nemající jasně vymezenou funkci nebo se vztahem k nadstavbové sféře.

Drahé kameny putovaly často cestami všemocného obchodu. „Cesty kamenů“ nespojují jen vzdálené kraje, ale také časově odlehlé epochy. Pomáhají proto při dešifrování ekonomických a kulturních styků – někdy opravdu překvapivých – mezi různými oblastmi starověkého světa. A protože drahé kameny nesloužily jen ozdobným účelům, přinášejí nepřímé svědectví i o sociálních a rituálních stránkách života starověké společnosti.

Údaje ke knize *Drahé kameny starověkých civilizací* získal autor nejen z odborné literatury, ale i studiem artefaktů ve významných muzeích v Londýně, Paříži, Berlíně, Vídni a Praze a také na cestách za archeologickými památkami v Řecku, včetně Kréty a Kyklad, v Turecku, Itálii, Mexiku, Nikaragui, Egyptě a Libyi.

Přáli bychom si, aby kniha byla přínosná pro odborníky z humanitních oborů (archeology, klasické archeology, historiky, umělecké historiky) i oborů přírodovědných (geology, mineralogy, petrografy, gemology), jakož i pro všechny zájemce o drahé kameny z řad široké veřejnosti – sběratele minerálů a starožitností, kamenáře a šperkaře.

MEZOPOTÁMIE

Mapka 1 Archeologické lokality Mezopotámie, uvedené v textu.
 Vysvětlivky: 1 – archeologické lokality, 2 – současná města

Mezopotámie (Meziříčí), prastará země dvou řek, se dnes nazývá Irák. Řeky Eufrat a Tigris udělaly z této země kolébkou naší civilizace. Pouť za drahými kameny starověku začneme proto na půdě Mezopotámie. Průvodcem nám budou archeologické nálezy. Opominutelné nejsou ani původní písemné zprávy. Jejich prostřednictvím se dovídáme, odkud přicházely drahokamové suroviny a jak se s nimi nakládalo.

Za označením Mezopotámie se skrývá ohnisko nejméně tří kultur, dosti odlišných a zároveň blízkých, které tam vzkvétaly. V jižním Iráku to byla kultura sumerská, Sumer, první známá civilizace světa, doložená od 4. do začátku 2. tisíciletí př. n. l. Kultura babylonská, uprostřed nánosové planiny, dosáhla největšího rozmachu v 2. a 1. tisíciletí př. n. l. Dále na sever, východním směrem od středního toku Tigridu až k výběžkům pohoří Zagros, to byla kultura asyrská, která kvetla rovněž v 2. a 1. tisíciletí př. n. l.

Sumerové svými mnoha prvotinami položili základy vysoké kulturní vyspělosti duchovního bohatství Mezopotámie. Bez sumerské kultury by se byla sotva rozvinula kultura babylonská a asyrská. Tyto kultury dokázaly uchovat sumerské jádro a prostoupit je vlastní životností.

Jejich prostřednictvím pak pronikala sumerská kultura dále ke Středomoří, do Malé Asie i Řecka.

Vzpomínky na skvělé starověké civilizace Mezopotámie upadly v zapomnění. Dávné pozůstatky dřímaly uvnitř tellů rozestých v povodí obou řek, druhotných vyvýšenin, tyčících se v krajině a tvořených nahromaděnými zbytky staveb ve vrstvách z různých období. Archeologie tyto kultury znovu objevila až v 19. století. Výzkumům předcházelo odhalení tajemství klínového písma. Bez přispění textů by Mezopotámie zůstala místem záhadných rozvalin odsouzených k opětovnému návratu do zapomnění.

Dějiny Mezopotámie pokrývají dlouhý časový úsek. Po prehistorickém období začínají ve 34. století př. n. l. vynálezem písma a končí v roce 539 př. n. l. dobytím Babylonu Peršany a zánikem babylonské říše, posledního velkého království v Mezopotámii. Tato událost nijak nesouvisí se zánikem mezopotamské kultury, která existovala až do 3. století n. l.

V mezopotamské chronologii panuje ještě mnoho nejasností. Historikové používají několik chronologických systémů.

Tab. 1 Drahé kameny Mezopotámie

	křemen	křišťál	ametyst	chalcedon	achát	onyx	sardonyx	karneolonyx	karneol	chryzopras	jaspis	rohovec	opál	obsidián	tyrkys	malachit	lapis lazuli	amazonit	albit	goethit	hematit
akeramický neolit																					
chassúnská kultura																					
sámarrská kultura																					
chaláfská kultura																					
obejdská kultura																					
urucká kultura																					
gaurská kultura																					
raně dynastické období																					
akkadská říše																					
urská říše																					
Babylonie																					
Asýrie																					
novoasyrská říše																					
novobabylonská říše																					
achajmenovské období																					
parthské období																					

P. R. S. Moorey (1999) navrhuje následující chronologii: Prehistorie: akeramický neolit (8000–6500 př. n. l.), chassúnská/sámarrská/chaláfská kultura (6500–5500 př. n. l.), obejdská kultura (5500–4000 př. n. l.), urucká kultura raná/střední (4000–3500 př. n. l.), urucká kultura pozdní/džemdet-nasrská (3500–3000 př. n. l.). Historie: raně dynastické období I (3000–2750 př. n. l.), raně dynastické období II (2750–2600 př. n. l.), raně dynastické období III (2600–2350 př. n. l.), akkadské období (2350–2100 př. n. l.), Ur III (2100–2000 př. n. l.), období Isin-Larsa, starobabylonské/staroasyrské období (2000–1600 př. n. l.), kassitské/mitanské/středo-babylonské/středoasyrské období (1600–1000 př. n. l.), novoasyrské období (1000–612 př. n. l.), novobabylonské období (612–539 př. n. l.), achajmenovské období (539–330 př. n. l.).

V 8. tisíciletí př. n. l. začíná v Mezopotámii neolit. V severní (horní) Mezopotámii se vyvinuly velké neolitické kulturní skupiny – chassúnská (6500–6000 př. n. l.) a sámarrská (6200–5700 př. n. l.), a chalkolitická skupina chaláfská (6. tisíciletí), v jižní (dolní) Mezopotámii obejdská kultura chalkolitu (6500–3700 př. n. l.).

Dějiny nejstarších sídlišť v Mezopotámii mohou být sledovány podle archeologických nálezů na místech, jako je Tell Chassúna, Tell Chaláf a Obejd. Ale skutečné dějiny mezopotamské civilizace a umění začínají teprve dobou uruckou, jež se zdá být shodná s příchodem Sumerů.

Urucká kultura (3700–3000 př. n. l.) je pokračováním kultury obejdské. V tomto časovém úseku se zrodila městská civilizace. Mezi lety 3400 a 3300 př. n. l. došlo k vynálezu písma. Kultura džemdet-nasrská je kladena do období 3100–2900 př. n. l.

Ve 3. tisíciletí si nánosovou planinu a přilehlá údolí rozdělily městské státy či sumerská království (Uruk, Ur, Lagaš aj.). V tomto „raně dynastickém období“ (2900–2300 př. n. l.) spolu jednotlivé státy Mezopotámie válčily. Projevovала se však i snaha o zajištění společné správy velké svatyně nejvyššího sumerského boha Enlila v Nippuru, náboženském centru Mezopotámie. V Uru byli králové a královny pochováni v hrobkách vybavených velikolepými pohřebními dary.

Akkadská říše (Akkadská dynastie 2350–2150 př. n. l.) byla založena Sargonem Akkadským, který porazil Lugalzagesiho a sjednotil mezopotamskou planinu pod

magnetit	granát – almandín	granát – grosulár	jadeitit	rodochrozit	granit	diorit	gabro	porfýrit	andezit	diabas	čedič	mramor	steatit	„chlorit“	serpentinit	břidlice	pískovec	vápenec	travertin – onyx	dolomit	magnezit	alabastr (sádrovec)	práva perla	mušlovina (perleť)	slonovina	kost	

jedním žezlem. Vláda jeho vnuka Narám-Sína byla vrcholem rozmachu říše, jež přetrvala téměř dvě století. Kolem poloviny 22. století př. n. l. ztratili akkadští králové kontrolu nad sumerským jihem. Uruk, Lagaš, Umma, Ur a další města se osamostatnila.

Ur-Nammu, zakladatel třetí dynastie urské (Ur III, 2112–2004 př. n. l.), a po něm jeho syn Šulgi založili urskou říši, jež přetrvala jedno století (r. 2004 byl Ur dobyt Elamity). Následovalo období křehké rovnováhy. Hlavní státy na jihu byly království Larsy, Isinu, Lagaše, Uruku a Babylonu, v údolí Dijály království Ešnunmy, na severu Asýrie, v údolí Eufratu Mari. Mezopotámie se stala mozaikou soupeřících království. Vítězem válek se nakonec stal Chammu-rapi z Babylonu, který na krátký čas sjednotil celou Mezopotámii pod svou vládou (1792–1750 př. n. l.).

V prvních letech 16. století Babylon podlehl útoku Chetitů. Po jejich odchodu se babylonského trůnu zmocnili Kassité. V 16. století byla Asýrie vazalským knížectvím království Mitanni. Okolo roku 1300 př. n. l. bylo Mitanni poraženo Asyřany a začleněno do Asýrie. Na počátku 15. století existovaly v Mezopotámii dva velké státní útvary – na severu Asýrie, na jihu Babylonie. Vztah těchto mocností byl trvale konfrontační. Poté se objevili Aramejci a Elam se pokusil obsadit babylonské území. Koncem 12. století byla moc Asýrie obnovena. Konec elamskému dychtění po babylonském trůnu učinil Nabukadnezar I. (1126–1105 př. n. l.).

V 1. tisíciletí př. n. l. se zrodily velké říše – novoasyrská a novobabylonská. Asyrská říše byla rozsáhlou organizací, která vykořisťovala zdroje poražených protivníků. Dobyta území byla začleněna do její struktury a přeměněna v provincie. Mezi Asýrií a Babylonií a jejich sousedy panoval neustálý válečný stav. Bitvy byly vedeny v zájmu rozdrčení nejmocnějších nepřátel: Urartejců v Arménii, Elamitů v oblasti íránské náhorní roviny a Egyptanů v říši na Nilu. V průběhu celých svých dějin však nebyla Asýrie schopna vypořádat se s „babylonským problémem“. Novobabylonská vláda porazila vojska Sýrie.

Mezopotámie byla důležitou křižovatkou cest. Námořní trasy vedly Perským zálivem přes Dilmun (ostrov Bahrajn) a Magan (Omán) až do starověké země Meluchchy (údolí Indu). V Mezopotámii a v údolích jejích řek existovaly vedle říční dopravy i karavanní cesty, které mířily do Sýrie. Odtamtud vedly další cesty do Malé Asie, Libanonu, Palestiny a Egypta na pobřeží Středomořího moře a odtamtud dále na Kypr, Krétu a ostrovy

Egejského moře. Cesty, procházející údolními přítoky Tigridu, umožňovaly přístup na íránskou náhorní plošinu.

Bez dálkového obchodu by ani sumerská, ani žádná z pozdějších mezopotamských civilizací, vybudovaných na naplaveninách obou řek, chudých na kovy i kámen, nebyla schopna existence. Kámen byl v Mezopotámii velmi vzácný. Až na menší balvany, které byly přiváleny z tureckých hor proudem Eufratu nebo Tigridu, bylo nutno kámen dovážet. Proto máme málo mezopotamských památek vytesaných z kamene. Kámen se častěji používal jen v Asýrii, kde se vyskytuje vápenec. K dispozici je i „mosulský mramor“ – alabastr (sádrovec). Používání termínu „alabastr“ je problematické. V petrografické terminologii jde o odrůdu sádrovice, v mezopotamské archeologii je však tento název často mylně používán pro travertin (onyx). Mezopotámie musela získávat ušlechtilé (dekorační) kameny, drahé kameny i vzácné kovy prostřednictvím obchodu. Alternativou obchodu byla vojenská tažení, která byla výpravami za zbožím a surovinami. Jinými způsoby opatrování kovů a kamenů byla výměna diplomatických darů a tribut od vazalských vládařů.

Místními stavebními materiály, jestliže odhlédneme od kamenů z asyrských kamenolomů, byla hlína, rákos a pevná živice. To znamená, že mezopotamská architektura zanechala budoucím generacím jen velmi málo svědectví, a to obvykle v žalostném stavu. Hlína byla univerzálním výrobním materiálem (cihly, nádoby, lampičky, přesleny, psací tabulky i rakve). Jestliže v případě Egypta hovoříme o „civilizaci kamene“, pak o Mezopotámii musíme mluvit jako o „civilizaci hlíny“.

Jedinými materiály domácí provenience, které se uplatnily jako drahokamové suroviny anebo jako materiály potřebné k tvorbě drahokamových artefaktů, jsou alabastr (šperkové kameny, pečetička, nádoby, figurky, reliéfy, sochy), vápenec (pečetička, nádoby, sošky, reliéfy) a pevná živice (podklad pro drahokamové mozaiky a vykládané oči sošek).

Roku 539 př. n. l. Babylon padl do rukou Kýrových, Mezopotámie se stala provincií perské říše (539–331 př. n. l.). Za vlády Alexandra Velikého byla Mezopotámie středem jeho říše, za vlády Seleukovců (310–polovina 2. stol. př. n. l.) byla jednou z hlavních říšských provincií. Od poloviny 2. století př. n. l. byla její východní část připojena k říši parthské. Mezopotamská kultura však tak rychle nezmizela (poslední datovaný klínopisný text byl napsán na úsvitu našeho letopočtu).

Ediční poznámka:

Symbol * v textu upozorňuje na předměty, které jsou v knize vyobrazeny.

PREHISTORICKÉ OBDOBÍ

Na akeramickém neolitickém sídlišti *Nemrik* v severním Iráku (8./7. tisíciletí př. n. l.) byly nalezeny skulptury vytesané z říčních valounů (lidské figurky a hlavy dropů, supů, lví i hadí), kamenné nádoby (1 z mramoru) a různotvaré závěsky a korálky z mramoru, pískovce a malachitu. S výjimkou malachitu jde o kameny místní.

Tell v *Džarmu* představuje jedno z nejstarších neolitických sídlišť, jehož počátek osídlení je kladen do doby před 7. tisíciletím př. n. l. V nejstarších vrstvách se nenašly keramické nádoby. Byly vykopány nádoby, hlavně mísy, z místních kamenů (vápence a mramoru), takže v tomto případě mluvíme o první etapě neolitu, akeramické (pouze nejvyšší sídlištní vrstvy obsahovaly keramiku). V *Džarmu* byly vyzvednuty kamenné závěsky, které měly zřejmě funkci amuletů, zároveň však zdobily své nositele, podobně jako kamenné náramky a korály z mramoru, vápence a serpentinitu/chloritu. Spektrum ozdob doplňují kostěné závěsky a prsteny. Pozoruhodné jsou nástroje štípané z obsidiánu pocházejícího ze zdrojů u jezera Van, vzdálených stovky kilometrů, takže již tehdy musela existovat primitivní forma dálkového obchodu. Kamenáři z *Džarma* zvládli rotační vrtání kamenných korálů (používali vrtáky s plochými rohovcovými hroty podsypávanými abrazivem). *Džarmo* jako sídliště bylo sociálním a hospodářským příkladem pro budoucí mezopotamské kultury.

V severní Mezopotámii se objevily paralelní neolitické kultury chassúnská (6500–6000 př. n. l.) a sámarrská (6200–5700 př. n. l.) a chalkolitická kultura chaláfská (6. tisíciletí př. n. l.).

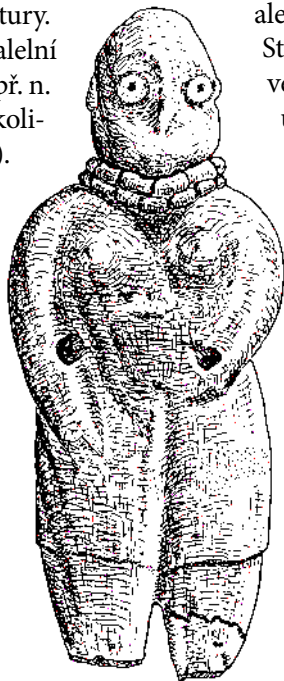
Na eponymním sídlišti chassúnské kultury *Tell Chassúna* (pozdní 7. až pozdní 6. tisíciletí př. n. l.) bylo odkryto patnáct sídlištních vrstev. Mezi nálezy jsou kamenné korály a závěsky (též razítková pečetítka). Dálkové obchodní kontakty dokládají obsidiánové nástroje, ale zejména tyrkysové ozdoby (první výskyt tyrkyosu byl zjištěn ve vrstvě X, jeho množství vzrostlo ve vrstvách IX a VIII). Přítomnost tyrkyosu (iránského původu?) na tak raném sídlišti (6. tisíciletí) je mimořádná.

Sídliště chassúnské kultury *Umm Dabaghija* (asi 6000 př. n. l.) vydalo obsidiánové nástroje importované jako hotové, a také mušle z Perského zálivu. Mimoto byly získány krásné nádoby z vápence, mramoru a alabastru (např. miska, průměr 12,8 cm, 6. tisíciletí př. n. l., Iraq Mus.), jakož i náramky zhotovené z těchto kamenů.

Zajímavé z hlediska drahých kamenů je sídliště chassúnské kultury *Jarimtepe I* (jeden z šesti tellů známých pod tímto jménem, severozápadní Irák). V nejstarší vrstvě XII odkryli archeologové obsidiánové úštěpky, jejichž množství klesá ve vrstvách IX a VIII, úlomek mramorové nádoby, ale především skvělý náhrdelník z 68 pestrobarevných korálů z mušloviny, chalcedonu, karneolu a křišťálu (nález v rituální stavbě). Vrstva X vydala deset kotoučovitých korálů z karneolu a vrstva IX devět válcovitých závěsků a pět trojitých mezerníků či rozdělovačů z tyrkyosu. Ve vrstvě VIII lze rozlišit první náznaky „kultu nástrojů“ (miniaturní sekerka ze zelenokamene a perforovaný disk z mramoru). Kousky malachitu (ruda mědi) se objevily ve vrstvách XII–V. Kost sloužila k výrobě šidel a špachtlí. Ve vrstvách IX, VIII a VI se vyskytovala kamenná pečetítka s vyrytým síťovitým vzorem a závěsným otvorem.

Na levém břehu Tigridu leží sídliště *Tell es-Sawwan*. Archeologové tam prokopali pět vrstev (úroveň V–IV jsou chassúnské, III–I jsou sámarrské). Ve všech vrstvách byly zjištěny obsidiánové nástroje. Pod nejstarší V. vrstvou byly pod podlahou domu objeveny hroby, převážně dětské, ale i dospělých osob, které obsahovaly sošky, nádoby, korály aj. Tyto „alabastrové“ (travertin – onyx) sošky (s očima vykládanými mušlovinou na bitumenu) jsou pro chassúnskou kulturu charakteristické. Většinou jde o sošky korpulentních nahých žen (matky, které měly doprovodit děti do podsvětí), ale i o sošky mužské, a to sedící, stojící i ležící. Stojící i sedící ženské figurky (v. 5–14 cm) z travertinu (*Tell es-Sawwan*, 6. tisíciletí př. n. l.) uchovává Irácké muzeum.* Malá figurka z travertinu (6000 př. n. l., *Tell es-Sawwan*, Louvre) představuje Velkou bohyni plodnosti. Chassúňané vyráběli též úhledné malé nádoby (misky, talířky, kulaté či oválné poháry a láhve) a jiné užitkové předměty ze „žilkovaného alabastru“ (travertin – onyx). V souboru nádobí ze sídliště *Tell es-Sawwan* je miska (průměr 12,9 cm), baňatá nádoba (v. 17,5 cm),* pohár (v. 8 cm) a naběračka (d. 13,8 cm). Mezi nálezy z tohoto sídliště patří mnoho korálů z bitumenu, kosti, mušloviny, alabastru, karneolu a tyrkyosu (?). V nejstarší sámarrské vrstvě byly objeveny trosky budov, pod kterými byly odkryty hroby. Součástí hrobové výbavy byly ženské sošky i nádoby z „alabastru“ (travertin – onyx) a ozdoby z měděných a tyrkysových korálů.

Dokladem dálkového obchodu v neolitické Mezopotámii je přítomnost exotických materiálů: obsidiánu z východní Anatólie (obsidiánové nástroje byly

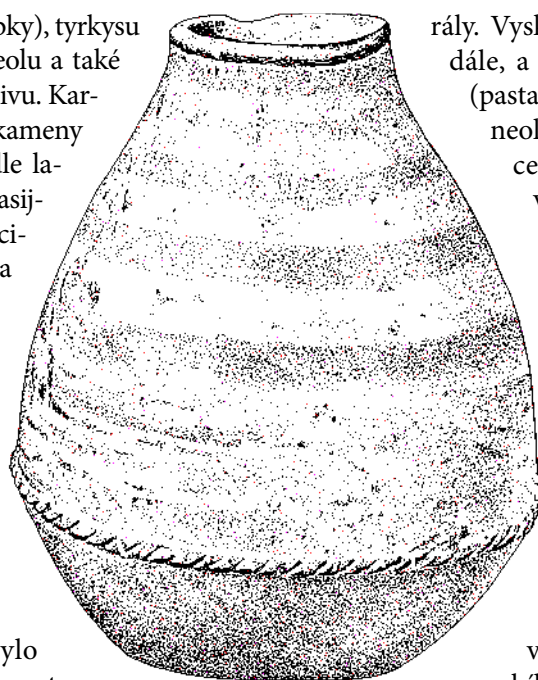
1 Ženská soška (v. 13,2 cm) z „alabastru“ (travertin) má oči vykládané mušlovinou, krk je ozdobený náhrdelníkem (Tell es-Sawwan, chassúnská kultura, 6. tisíciletí př. n. l., Iraq Mus.).

importovány jako hotové výrobky), tyrkysu pravděpodobně z Íránu, karneolu a také mořských mušlí z Perského zálivu. Karneol a tyrkys, charakteristické kameny mezopotamské civilizace (vedle lapis lazuli), tak na scénu předoejských dějin vstupují již v 6. tisíciletí př. n. l. Neolitická pečetička Mezopotámie, opatřená závěsným otvorem, vykazují tři druhy vzorů: sítkovitý a mřížkovitý, spirálovitý či oválný a zobrazení zvířecích a lidských figur. Jsou vyrobeny z tmavých měkkých kamenů, snadno opracovatelných rohovcovými či obsidiánovými nástroji.

V tellu *Jarimtepe II* bylo prokopáno devět sídlištních vrstev chalkolitické chaláfské kultury. Byly v nich nalezeny štípané nástroje z obsidiánu, nádoby z kamene, kamenné korály a závěsky (včetně jedné malachitové ozdoby) a závěsky-pečetítka. Hrob 11/58 vydal 328 korálů z měkkého bílého kamene, 234 korálů z mušloviny a deset korálů karneolových.

Z šestnácti sídlištních vrstev na lokalitě *Tell Arpáčija* je dvanáct spodních chaláfských, čtyři svrchní jsou obejdské. V pozdně chaláfské vrstvě TT6 byl odkryt dům, v němž byly nalezeny předměty denní potřeby i nadstavbové sféry: obsidiánové nástroje, nádoby v normální i miniaturní verzi (mísy, mísy na podstavci, džbány) z lokálního kamene, ale i z chloritu a obsidiánu (1 nádoba se stopami po vrtání trubkovým vrtákem) a lidské sošky z kamene. Ozdoby byly reprezentovány kamennými závěsky ponejvíce z černého steatitu (geometrickými, zoomorfními, ve tvaru částí lidského těla a štítového domu) a korály z travertinu, karneolu, obsidiánu, křemene a serpentinitu. Jeden kompletní náhrdelník je sestaven z obsidiánových korálů střídajících se s mušlemi kauri (z Indického oceánu). Obsidián pochází z východní Anatólie.

Na sídlišti *Tepe Gaura* (6.–2. tisíciletí př. n. l.) bylo rozlišeno dvacet vrstev, z nichž nejspodnější (XX–XVII) jsou chaláfské a vrstvy XVI–XII jsou obejdské (ještě mladší vrstvy jsou popsány v subkapitole urucká kultura). Mezi nálezy vidíme obsidiánové nástroje (importované jako hotové výrobky) a další předměty z kamene (sekerky, hlavice bulav, palety na roztírání pigmentů, přesleny a nádoby). Nádoby z kamene reálné velikosti i miniaturní kosmetické nádobky s vyrytými ornamenty byly zjištěny v chaláfských vrstvách (mramor), ale hlavně v obejdských úrovních XIII–XII (černý steatit). Nejobvyklejší ozdoby z kamene představují ko-

2 Nádoba (v. 17,5 cm) ze žilkovaného „alabastru“ (travertin) pochází ze sídliště Tell es-Sawwan (chassúnská kultura, 6. tisíciletí př. n. l., Iraq Mus.).

rály. Vyskytují se od chaláfské vrstvy XIX dále, a to v typické barevné trojici: bílá (pasta, vápenec, mramor), červená (karneol) a černá (obsidián). Největší koncentrace korálů byla v obejdských vrstvách XIII–XII. V pozdně obejdské vrstvě XIII (4300–4000 př. n. l.) se poprvé v Mezopotámii objevil lapis lazuli. Tato vrstva je v mezopotamské prehistorii mezníkem (3 chrámy na akropoli, zdi dekorované pilíři a výklenky). Na lokalitě byly nalezeny rohovcové hroty vrtáků pro vrtání závěsných otvorů korálů a závěsků. Od nejstarší doby (od vrstvy XIX) dále se vedle korálů vyskytují závěsky-pečetítka. Většina z nich je z bílého mramoru, ostatní jsou z černého steatitu (ten získal stejnou oblibu jako mramor teprve ve vrstvě XII), popř. ze serpentinitu. Obsidiánové závěsky se objevily poprvé v raně obejdské vrstvě XVI. Z chaláfského období

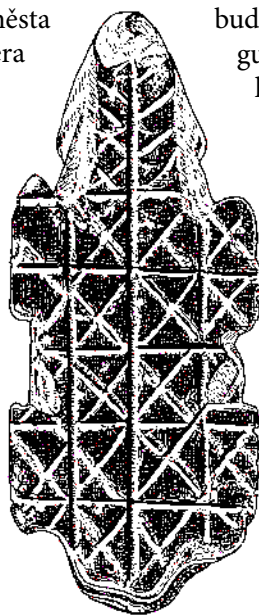
(5500–4900 př. n. l.) pochází pět razítkových pečetiček, z obejdského období (4900–4000 př. n. l.) 34 razítkových pečetiček. Na razných plochách jsou obvykle vyryty geometrické vzory: mřížky (např. knoflíkové pečetičko ze serpentinitu – chaláfské a z mramoru – obejdské), kruhy rozdělené na čtvrtiny a radiální linie vybíhající z centrálního bodu či kroužku. Zvířecí vzory byly také populární. Zahrnují rohatá zvířata jako antilopy, berany, horské kozy a krávy, spolu s ptáky, hady a rybami. Ptáci jsou znázorněni v letu. První vyobrazení zvířete bylo zjištěno v úrovni XVIII a v dalších obdobích lze pozorovat koexistenci pečetiček s geometrickými a naturalistickými vzory. Antropomorfní figury jsou pozdní (až ve vrstvě XIII). Jsou to siluety tvorů se zvířecí hlavou (se špičatým čumákem), trojúhelníkovým tělem a protáhlými nohama. Antropomorfní postavy jsou obvykle chaoticky promíchány se zvířaty.

Sídliště *Tell Arbid Abyad* v severovýchodní Sýrii (severně od Tellu Brák) je datováno do pozdního neolitu (počátek 6. tisíciletí př. n. l.), do období protochaláfské a časně chaláfské kultury (Mateiciucová 2010). Dochovaly se tam štípané nástroje z rohovců a obsidiánu, hmoždír z čediče a kostěná šidla i špachtle. K ozdobám patří korály a závěsky ze steatitu (mastkové břidlice), karneolu, onyxu, kosti a provrtaných mušlí. Bylo nalezeno i razítkové pečetičko z tmavého kamene a další pečetičko či závěsek z mramoru. Obsidiánová surovina štípaných artefaktů je v průsvitu olivově zelená, šedá nebo černá. Jako nejpravděpodobnější zdroj suroviny obsidiánových artefaktů se jeví výskyty obsi-

diánu v jihovýchodní Anatólii, a to v okolí města Bingöl nebo ve vulkánu Nemrut Dağı u jezera Van (Drápalová, Přichystal 2011).

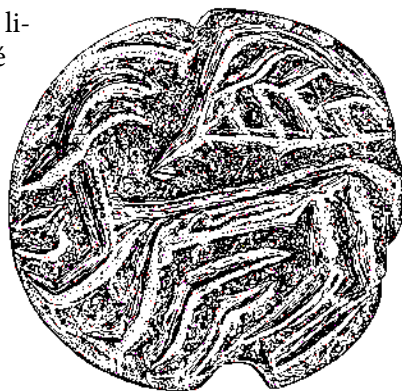
V chaláfském období žila v severní Mezopotámii a Sýrii zemědělská společnost. Hrnčíři vyráběli keramiku zdobenou geometrickými vzory a ženské terakotové figurky pro magické či náboženské účely. Bylo obchodováno s obsidiánem z Anatólie. Mezi artefakty chaláfské kultury patří různé amulety a závěsky, např. steatitové závěsky z *Tell Arpáčija*. V *Arpáčiji*, *Tepe Gauře* a na dalších místech byla vykopána chaláfská (i obejdská) razítková pečetička většinou s geometrickými, ale i zvířecími vzory. Jsou to kulaté, mandlovité i pravoúhlé předměty s provrty pro zavěšení (ze steatitu, serpentinitu, mramoru a jiných materiálů). Příkladem je mandlovitý závěsek-pečetítko z tmavého kamene (steatit?, serpentinit?), s geometrickým vzorem na razné ploše (*severní Sýrie/severní Mezopotámie*, chaláfská kultura, 5. tisíciletí př. n. l., Nár. Gal. Praha). Běžná jsou také amuletová pečetička – malé zoomorfní či geometrické závěsky s lineární dekorací. Např. razítkové pečetičko ze steatitu či chloritu (*Syro/Kilíkíe*, 6. tisíciletí př. n. l., Metropolit. Mus.) představuje ježka. Razná plocha je vyplněna rytým geometrickým vzorem (mřížkou) a klínovitým ornamentem s ústřední linií pod hlavou zvířete.* V chalkolitu se rozvinula zvyklost nosit amulety v pestrou paletu zoomorfních i antropomorfních tvarů, miniatur užitných předmětů a také jednoduchých symbolů. Náhrdelníky se sestavovaly z kamenných i jiných korálů, u nichž důležitou roli hrály barevné kontrasty. Chaláfská kultura byla absorbována do obejdské kultury.

Jižní Mezopotámie byla osídlena lidem chalkolitické kultury obejdské (6500–3700 př. n. l.). Tato kultura se rozšířila z jihu po celé Mezopotámii a postupně nahradila chaláfskou kulturu (kontinuita je možno pozorovat i mezi obejdskou kulturou a následující kulturou uruckou). Na pozdně obejdském sídlišti *Tell Abú Husajní* (oblast Hamrin, Irák) byly vykopány obsidiánové nástroje a korály z tyrkysu, lapisu lazuli, dioritu, mramoru a mušloviny. Vesnice přerůstaly v města. V obejdském období existovalo velké město Eridu. V Eridu a Uruku byly vybudovány monumentální

3 Razná plocha razítkového pečetička ve tvaru ježka (1,4 × 1,09 × 2,59 cm), vyřezaného ze steatitu či chloritu, je ozdobena rytým geometrickým vzorem (*Syro/Kilíkíe*, chaláfské období, 6. tisíciletí př. n. l., Metropolit. Mus.).

budovy. V obejdských hrobech byly nalezeny figurky z pálené hlíny, hlavně ženské. Podle stylizovaných hlav jsou označovány jako sošky s ještěrcími hlavami. V *Eridu* bylo odkryto více než 200 obejdských hrobů. V několika z nich byly součástí hrobové výbavy jednotlivé korály (fajánsové a obsidiánové) nebo šňůry korálů, kamenné mužské figurky a nádoby, razítkové pečetičko s geometrickým vzorem. V kontextu pozdně obejdském až raně uruckém byly nalezeny úlomky obsidiánových nádob v *Eridu*, *Uruku* a *Uru*. Na obejdských lokalitách se našlo mnoho závěsků a kulatých razítkových pečetiček (opatřených obvykle závěsným otvorem – provrtem vedeným ve směru průměru). V průběhu obejdského období se repertoár jednoduchých geometrických vzorů na pečetičkách rozšířil o motivy hadů, ptáků a zvířat s lidmi. Kulaté obejdské razítkové pečetičko ze steatitu či chloritu (0,51 × 2,03 × 2,13 cm) je datováno do 6.–5. tisíciletí př. n. l. (*Sýrie* nebo *Anatólie*, Metropolit. Mus.). Vzor vyrytý na razné ploše znázorňuje čtyřnohé rohaté zvíře a stylizovaného ptáka.* Další kulaté razítkové pečetičko (3,16 × 2,96 cm) je vyřezáno z chloritu (*Mezopotámie*, 4500–3600 př. n. l., Metropolit. Mus.). Toto obejdské pečetičko je ozdobeno dvěma stylizovanými čtyřnohými zvířaty s dlouhými rohy. Pečetičko má jazykovitý výběžek, na vrcholu zesílený a opatřený závěsným otvorem. Ovalné razítkové pečetičko (3,16 × 2,96 cm) je zhotoveno z šedého nazelenalého chloritu (*Syro/Kilíkíe* nebo *Anatólie*, 4500–3600 př. n. l., Metropolit. Mus.). Raznou plochu zdobí čtyřnohé zvíře s prodlouženým tělem.

4 Razítkové pečetičko ze steatitu či chloritu (0,51 × 2,03 × 2,13 cm), s vyrytým rohatým zvířetem a stylizovaným ptákem (*Sýrie* nebo *Anatólie*, obejdské období, 6.–5. tisíciletí př. n. l., Metropolit. Mus.).

Otiskování rytých kamenů do hliněných pečeti má na Blízkém východě velmi dlouhou tradici. Nejstarší pečeti pocházejí z *Tell Bugras* a *Tell el-Kowm* v severní Sýrii (akeramický neolit, rané 7. tisíciletí př. n. l.). Také první razítková pečetička z měkkého kamene se objevila již v neolitu (v pozdním 7. tisíciletí př. n. l.) v severním Iráku, severní Sýrii a jihovýchodní Anatólii (zavěšena do náhrdelníků, popř. i volně). Jednoduché geometrické vzory vyryté na těchto závěscích-amuletech kombinovaly roli praktickou a ochrannou. Později byla razítková pečetička obohacena o figurální motivy.

URUCKÁ KULTURA

K Uruku se váže sumerský epos „Enmerkar a vladař z Aratty“. Sumerský hrdina Enmerkar, bájný král, jenž vládl nad Urukem, upřel svůj žádostivý zrak na Arattu („ztracenou“ říši v iránských horách) a její nerostné poklady, kterých se nížině, kde ležel Uruk, nedostávalo. Enmerkar vzýval Inannu, „paní nebes“ a ochrannou bohyni města Uruku (bohyně Inanna, sumerský protějšek babylonské Ištar, řecké Afrodity či římské Venuše, je nejlépe známá z mezopotamských božstev), aby se postarala, aby vládce a lid Aratty přinášeli do Uruku vzácné kovy a drahé kameny: „Má sestro, Inanno, pro Uruk ať obyvatelé Aratty dovedně zpracují zlato a stříbro, ať snesou dolů ryzí lapis lazuli ze skalního štěpu, ať přinesou dolů drahokamy a ryzí lapis lazuli.“

Urucká kultura (3700 až 3000 př. n. l.) je pokračováním kultury obejdské. Na konci 4. tisíciletí př. n. l. se v Mezopotámii začala projevovat silná koncentrace obyvatelstva na některých místech. Město Uruk (al-Warká, Varka) v jižní Mezopotámii je nápadně svými obrovskými rozměry. Okolo roku 3200 př. n. l. byl Uruk největším městem Mezopotámie, s monumentálními budovami z nepálených cihel, ozdobenými mozaikami z barevných kuželů z pálené hlíny, zazděných do stěn. Ostatní soudobá sídliště byla mnohem skromnější.

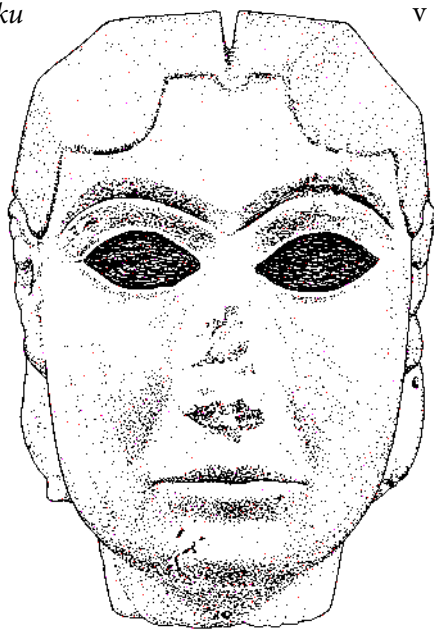
Spolu se vznikem městské civilizace ve 2. polovině 4. tisíciletí př. n. l. se v jižní Mezopotámii objevily i první větší plastiky. Z Uruku pochází ženská hlava – maska (v. 21,5 cm), vytesaná z bílého mramoru (3300–3000 př. n. l., Iraq Mus.). Oči a obočí byly asi původně inkrustované drahými kameny (mušlovinou a lapisem lazuli?), otvory v uších naznačují, že uši byly ozdobeny náušnicemi. Tato hlava,* známá jako „Dáma z Varky“, je částí sochy bohyně. Vzadu je plochá, opatřená otvory k připevnění na podložku. Pozoruhodná je soška kněze-krále (v. 30,5 cm), schematicky provedená stojící nahá postava ze světlého vápence (Irak, urucké období, okolo 3300 př. n. l., Louvre). Tato soška (v Louvru jsou ještě dvě další) značí objevení se trojrozměrných plastik a zároveň počátek mezopotamské tradice královských sošek. Kněz-král zaujímal nejvyšší postavení v městských státech uruckého období. Sdružoval funkci vojen-

skou a náboženskou. K prvním příkladům sumerské volné plastiky patří též alabastrová soška (v. 18 cm) vousatého muže z Uruku (3200–3000 př. n. l., Iraq Mus.). Je vidět, že vous je umělý. Oči jsou z mušloviny (bělmo) a lapisu lazuli (duhovka). Figurka představuje krále nebo kněze na modlitbách před božstvem.

V Uruku bylo nalezeno mnoho zvířecích figurek, skvěle umělecky zpracovaných (ovce, kozy, dobytek, lvi, gazely, ryby a ptáci). Byly to votivní obětiny bohyni Inanně. Soška ležícího berana je vybroušená z tmavého bituminózního vápence (pozdně urucké/džemdet-nasrské období, 3300–2900 př. n. l., Vorderasiatisches Mus.). Stříbrný kolík vyběhající ze hřbetu zvířete nesl nějakou ozdobu. Do počátku 3. tisíciletí př. n. l. je kladena soška obětního býčka (d. 21,6 cm) z šedého vápence (Brit. Mus.), jiný býček (d. 10,6 cm) je z vápence bílého (džemdet-nasrské období, 3000 př. n. l., Louvre). Soška ležícího telete (d. 5,2 cm) je vybroušená z bílého vápence, s očima a skvrnami na kůži vykládanými lapisem lazuli (3300–2900 př. n. l., Vorderasiatisches Mus.), podobně byla vykládaná soška (d. 22,2 cm) ležícího býka z černého mramoru (džemdet-nasrské období, 3000 př. n. l., Louvre).

Fascinující „idoly s očima“ byly vyráběny z terakoty, ale i z kamene. Ze Sýrie pochází vápencový idol (v. 19,3 cm) a idol (v. 4,6 cm) alabastrový (polovina 4. tisíciletí př. n. l., Mus. Allerheiligen). Z šedého mramoru je 9,6 cm vysoký idol (*Tepe Gaura*, 3300–3000 př. n. l., Iraq Mus.). Alabastrový (sádrovec) idol s vyrytými očima pochází z lokality *Tell Brák* v Sýrii (3500–3100 př. n. l., Metropolit.

Mus.). Takových idolů se zvýrazněným očima – obětím tam byly vykopány stovky v Chrámu očí. V rezidenční části města *Tell Brák* (polovina 4. tisíciletí př. n. l.) byly nalezeny tři alabastrové idoly s očima, spolu se soškou medvěda. Pod podlahou jedné z budov byla objevena skryš a v ní více než 350 korálů (soudkovitých a kotoučovitých) převážně z karneolu, ale i z lapisu lazuli, ametystu, křišťálu, zlata a stříbra (4. tisíciletí př. n. l.). Křišťálový idol s očima je datován do období 3500–3100 př. n. l. (*Mezopotámie*, Carlos Mus.). Rozlišuje se několik typů těchto pozdně uruckých idolů: idoly s jedním párem očí, další mají tři, čtyři nebo šest očí, jiné mají na těle vyrytý malý idol* – matka s dítětem (*Tell Brák*, Chrám očí, 3300–3000 př. n. l., Brit. Mus.) a některé mají oči provrtané skrz.

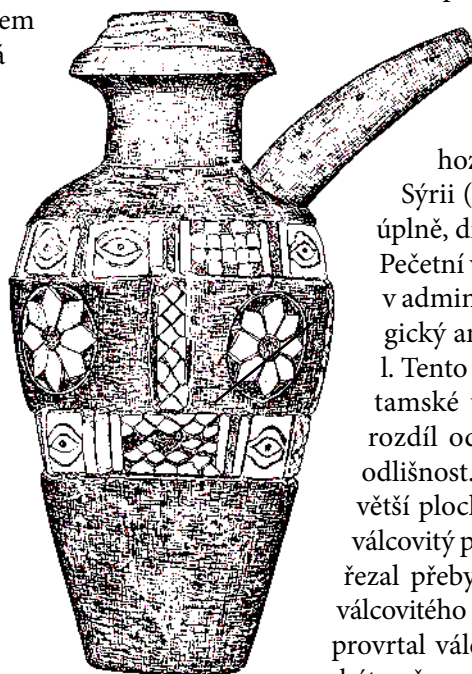
5 Ženská hlava – maska (v. 21,5 cm) z Uruku, známá jako „Dáma z Varky“, je vytesaná z bílého mramoru. Oči a obočí byly původně inkrustované drahými kameny, otvory v uších naznačují, že hlava byla ozdobena náušnicemi (pozdně urucké období, 3300–3000 př. n. l., Iraq Mus.).

Za jeden z nejvýznačnějších projevů sumerské kultury je považována monumentální obětní nádoba (v. 105 cm) z alabastru, nalezená v chrámu v *Uruku* (3200–3000 př. n. l., Iraq Mus.). Válcovitá nádoba s kuželovitým podstavcem, nahoře rozšířená, je ozdobena čtyřmi pásy nízkých reliéfů: zdola nahoru jsou zobrazeny klasy obilí a stromy, dobytčata, nazí služebníci přinášející obětiny a bohyně plodnosti Inanna přijímající oběti před svým chrámem. Obřadní vápencový džbán s výlevkou (v. 30,2 cm) z *Uruku*, ozdobený vysokým reliéfem lva zápasícího s býkem (3000–2700 př. n. l., Iraq Mus.), je dokladem tvůrčí schopnosti a řemeslné dovednosti, jaké dosáhli určití umělci při opravování kamenných nádob. Fragment mísy ze zelenavého steatitu či chloritu (Metropolit. Mus.) je ozdoben vlysem býka. Býčí tělo je vyryto v nízkém reliéfu, zatímco jeho hlava, otočená k pozorovateli, je trojrozměrná. Je to dílo typické pro období pozdně urucké/džemdet-nasrské (3300–2900 př. n. l., jižní Mezopotámie). Nádoby tohoto typu byly nalezeny v palácích a chrámech. Po pečetních válečkách jsou nejdůležitějším zdrojem informací o tehdejší době. Kuželovitá nádoba se širokým hrdlem je zhotovena z červenohnědého, bíle žilkovaného mramoru (*Uruk*, 3500 př. n. l., Iraq Mus.). Hroby na džemdet-nasrském pohřebišti v *Uru* (pozdní 4.–rané 3. tisíciletí př. n. l.) obsahovaly jednu nebo více (až 12) kamenných nádob (převážně z vápence, některé z proužkovaného travertinu – onyxu). Fragmenty obsidiánových nádob byly nalezeny v *Uruku*, *Eridu* a *Uru* (pozdně obejdské až raně urucké).

Atraktivní jsou kamenné nádoby s polychromní mozaikou. Patří k nim nádoba (v. 14 cm) s hubicí,* zhotovená z tmavošedého bituminózního vápence a okrášlená geometrickou mozaikou (šachovnice, rozety, oči) z mušloviny, červeného vápence a lapisu lazuli (*Uruk*, okolo 3000 př. n. l., Iraq Mus.). Kuželovitá mi-

6 Kamenný „idol s očima“ má na těle vyrytý malý idol – matka s dítětem (Tell Brák, Chrám očí, pozdně urucké období, 3300–3000 př. n. l., Brit. Mus.). (Foto: © Trustees of the British Museum)

7 Nádoba s hubicí (v. 14 cm) z tmavošedého bituminózního vápence, okrášlená mozaikou z mušloviny, červeného vápence a lapisu lazuli (*Uruk*, pozdně urucké období, okolo 3000 př. n. l., Iraq Mus.).

ška (v. 11,1 cm) z bituminózního vápence (*Chafadží*, džemdet-nasrské období, pozdní 4.–rané 3. tisíciletí př. n. l., Iraq Mus.) je vykládaná geometrickou mozaikou z mušloviny (trojúhelníky, kosočtverce, obdélníky, trojitě soustředné kruhy, rozety). Barevné vložky byly zasazeny do výřezů a nalepeny na bitumen.

Urucké kamenné nádoby se vyznačují trojí dekorací: nízkým reliéfem, vysokým reliéfem a polychromními vložkami.

Mozaikou z barevných kamínků je ozdobený úsek fasádní zdi z chrámu bohyně Inanny v *Uruku* (urucké období, 3300 př. n. l., Iraq Mus.).

Náhrdeník z *Uruku* je sestavený z válcovitých a diskovitých korálků (většinou hladkých, ale i příčně žlábkovaných) z lapisu lazuli a kotočovitých korálků z alabastru (sádrovec) a mušloviny (3300–2900 př. n. l., Vorderasiatisches Mus.). Mezi

korály z různých drahých kamenů v pokladu z *Uruku* (urucké/džemdet-nasrské období, okolo 3000 př. n. l.) bylo objeveno několik pravých perel importovaných z Perského zálivu.

Mimořádně pozoruhodnou kapitolu mezopotamského kamenářství představují pečetní válečky. Okolo poloviny 4. tisíciletí př. n. l. se objevily v jižní Mezopotámii (*Uruk*), v jihozápadním Íránu (*Súsy*) a v severní Sýrii (*Tell Brák*). Nahradily, nikoliv však úplně, dříve používaná razítková pečetítka. Pečetní válečky byly používány jako nástroj v administrativě a zároveň jako šperk i magický amulet až zhruba do roku 300 př. n. l. Tento charakteristický předmět mezopotamské umělecké tvorby představoval na rozdíl od razítkového pečetítka důležitou odlišnost. Kamenorytci poskytoval mnohem větší plochu, neboť mohl vyzdobit celý jeho válcovitý povrch. Poté co si vybral kámen, odřezal přebytečné části a zbytek vybrousil do válcovitého tvaru a vyhladil jeho povrch. Potom provrtal váleček ve směru jeho osy, aby mohl být nošen na šňůrce či na sponě. Na vnější plochu vyryl do hloubky obraz (intaglii) pomocí rydla. Vrtáčkem s rohovcovým hrotem mohl vrtat důlky ručně či pomocí luku. Tvůrci pečetních váleček dokázali vyryt i v malých rozměrech obdivuhodná výtvarná díla, přestože výjev musel být proveden v negativu.

Když se válečkem rolovalo po měkkém materiálu, jeho povrch zanechal souvislý otisk obrazu (obrácený a v pozitivním reliéfu). Tvar a velikost pečetních válečků, druh použitého kamene a rytý vzor je různý podle období a oblasti. Hojnost těchto pečetítek dovoluje sledovat umělecký vývoj mezopotamské civilizace jako celku lépe než u větších, méně častých předmětů.

Také ikonografický repertoár pečetních válečků vytvořili Mezopotamci v polovině 4. tisíciletí př. n. l., a to v relativně krátkém časovém úseku. Znázorňovaly se: lidské bytosti – hodnostáři, válečníci, lovci, kněží, obyčejní muži a ženy, spoutaní nebo klečící zajatci; mytické bytosti a mezi nimi snad i božstva; domácí nebo divoká zvířata; fantastická zvířata, různé hybridní bytosti; někdy byla vypodobněna jenom jejich hlava; rostliny; vyráběné předměty – kusy nábytku, oděvy, hrnčířské výrobky, nástroje i zbraně; stavby. Vyobrazení, často spojovaná dohromady, vytvářela různé kompozice (řady, pásy, zástupy, heraldické náměty, náboženské scény, vojenské či lovecké výjevy, obrazy každodenního života). Pro urucké období jsou pečetní válečky a pečetě nejdůležitějším zdrojem informací o životě společnosti. Na konci uruckého období se repertoár motivů zredukoval. Pečetní válečky z počátku 3. tisíciletí př. n. l. jsou ponejvíce v tzv. brokátovém stylu, v němž se motivy starého repertoáru rozplývají v moři lomených čar („brokátová pečetítka“).

Pečetní válečky uruckého období bývají rozdělovány do dvou skupin: malé (velké množství) a velké (malý počet). K malým se řadí alabastrový váleček se scénou pronásledování zvířat (*Uruk*, pozdně urucké období, 3500–3200 př. n. l., *Iraq Mus.*) a váleček se dvěma gazelami, z bílého kamene (*Tutub/Chafadží*, pozdně urucké období, 3500–3200 př. n. l., *Iraq Mus.*).

Pečetní váleček z bílého mramoru (*Mezopotámie*, pozdně urucké/džemdet-nasrské období, 3200–3000 př. n. l., *Brit. Mus.*) má vyrytou rituální scénu (zvířata a nádoby před svatyní). Styl rytiny – kombinace zářezů (pilníkem) a důlků (vrtákem) naznačuje původ z údolí Dijály. Jiné válečky s lidskými postavami, zvířaty, čluny i stavbami jsou zhotoveny z lapisu lazuli (*Uruk*, počátek 3. tisíciletí př. n. l., v. 4,3 cm, *Vorderasiatisches Mus.*) nebo dioritu (*Tell Billa*, počátek 3. tisíciletí př. n. l., v. 4,2 cm, *Iraq Mus.*). Pečetní váleček s monstrózními lvy a orly se lví hlavou je z jaspisu (*Mezopotámie*, 4100–3000 př. n. l., *Louvre*). Pečetní váleček z tmavozeleného chloritu (v. 4, průměr 1,3 cm) je opatřen motivem dvou mužů krotících býka vláčejícího postraňky* (*jižní Irák*, urucká kultura, 4000–3000 př. n. l., *Brit. Mus.*). Váleček se schematickými figurami žen s vlasy upravenými do ohonu, sedícími na rohožích a vyrábějícími textil či keramiku, je vybroušený z křišťálu (pozdně urucké/džemdet-nasrské období, 3300–2900 př. n. l., *jižní Mezopotámie*, *Metropolit. Mus.*).

Na rozdíl od malých jsou velké válečky obvykle neprovrtnané a bývá na nich plasticky vybroušeno zvíře jako část pečetidla anebo kovová figurka připevněná na vrcholu. Na vrcholu pečetního válečku z bílého magnezitu (v. 8,5 cm), s vyrytými lidskými a zvířecími postavami (pozdně urucké/džemdet-nasrské období, 3300–2900 př. n. l., *Mezopotámie*, *Ashmol. Mus.*), je připevněna měděná figurka býčka. Na pečetním válečku (v. 7,2 cm) z mramoru, na vrcholu s plasticky vybroušeným zvířetem (*Uruk*, 3200–3100 př. n. l., *Brit. Mus.*), je vyryta postava kněze-krále a figurky zvířat. Pečetní váleček s kuželovitým vrcholem (v. 6,2, průměr 4,3 cm) je zhotoven z bílého vápence (urucké období, 3200 př. n. l., *Irák*, *Louvre*). Vyrytá scéna znázorňuje

8 Pečetní váleček z chloritu (v. 4, průměr 1,3 cm), s vyrytou scénou dvou mužů, kteří krotí býka vláčejícího přetržené postraňky (jižní Irák, urucká kultura, 4000–3000 př. n. l., *Brit. Mus.*). (Foto: © Trustees of the British Museum)

9 Razítkové pečetičko ve tvaru oválné destičky (1,9 × 1,7 × 0,4 cm), neprovrtané, vybroušené z opálu. Na razné ploše je vyryto čtyřnohé zvíře, nad ním pták v letu a měsíční srpek (povrchový nález z Uruku, podle P. Charváta urucké období, soukromá sbírka). (Foto: MM)

10 Razítkové pečetičko ve tvaru čtyřbokého hranolu (1,1 × 1 × 0,6 cm), vybroušené z jaspisu, opatřené příčným závěsným otvorem (průměr 1,5 mm). Raznou plochu zdobí intaglie s rostlinným motivem (stromek?). Povrchový nález z Eridu (podle P. Charváta pozdní urucké období – raně dynastické období II, soukromá sbírka). (Foto: MM)

kněze-krále při obřadu na počest bohyně plodnosti Inanny (kněz-král přináší obětinu – svazek pšeničných klasů).

K výrobě pečetních válečků v uruckém období byly používány především měkké, snadněji opracovatelné kameny: bílý mramor, bílý vápenec, bílý magnezit, alabastr, steatit, chlorit, lapis lazuli, ale i tvrdší diorit a výjimečně tvrdý jaspis a křišťál.

Uruční králové obchodovali s Egyptem předdynastické doby (Nakáda II), kam se snad přestěhovala část obyvatelstva Uruku v období končícího vlivu tohoto města (za doklad přesunu jsou považovány sumerské pečetní válečky z lapisu lazuli, nalezené v Nakádě). Pečetní válečky se v uruckém období vyskytují i v Súsách, odkud se rozšířily do Íránu.

V Mezopotámii byla v uruckém období používána ještě i razítková pečetička. Mezi nimi vynikají zoomorfni pečetička-amulety. Příkladem jsou razítková pečetička-amulety ve tvaru ležícího býčka z lapisu lazuli (na razné ploše je vyrytý pták klovající kozorooha) a z mramoru (na razné ploše vyrytý čtvernožec), jakož i v podobě vepře z porfyritu, s raznou plochou představující dva čtvernožce (*střední Mezopotámie*, přelom 4./3. tisíciletí př. n. l., Náprstkovo Muz.). Oči zvířat byly původně vykládané odlišným materiálem. Z *Mezopotámie* nebo *Íránu* pochází razítkové pečetičko-amulet z rodochrozitu (pozdně urucké/džemdet-nasrské období, 3300–2900 př. n. l., Metropolit. Mus.). Má tvar sedící ženy s vlasy učenými do ohonu či copu a ozdobenými diadémem (sedící „ženy s prasečími ocasy“ jsou známé z pečetních válečků z Mezopotámie, Sýrie i Íránu). Důlky v diádemu, v ženiných nadrech a oku, byly původně vykládané drahými kameny. Rubová strana amuletu je razná plocha s několika skupinami vyvrtaných důlků. K razítkovým pečetičkům-amuletům pozdně uruckého období (3500–3200 př. n. l.) patří pečetičko ve tvaru býčka z alabastru (*Karana, Zamahe/Tell al Rimah*), vápencová pečetička ve formě býčka a v podobě kozy (*Tell Adžrab*) a mramorové pečetičko (*Tutub/Chafádží*), které má tvar psa (Iraq Mus.). Kulaté razítkové pečetičko z alabastru (sádrovec), s vyklenutým svrškem, má na razné ploše dřepící postavu

a zvířátka z „důlků“ – doteků vrtákem (*Mezopotámie*, urucká kultura, 4000–3000 př. n. l., Brit. Mus.). K razítkovým pečetičkům patří neprovrtaná oválná destička (1,9 × 1,7 × 0,4 cm) z hnědého opálu s tmavšími skvrnkami. Na razné ploše je vyryto čtyřnohé zvíře, nad ním pták v letu a měsíční srpek* (povrchový nález, *Uruk*, podle P. Charváta urucké období, soukromá sbírka). Raznou plochu razítkového pečetička ve tvaru čtyřbokého hranolu (1,1 × 1 × 0,6 cm), z růžově hnědého jaspisu, opatřeného příčným závěsným otvorem (průměr 1,5 mm), zdobí intaglie s rostlinným motivem* (povrchový nález, *Eridu*, podle P. Charváta pozdní urucké období – raně dynastické období II, soukromá sbírka).

Pečetička sloužila k pečeti. Zachovalo se mnoho pečeti – otisků pečetiček na kouscích jílu na dveřích a obalech. Pečeť sloužila k identifikaci a potvrzení pravosti a zároveň k uzavření nějakého dokumentu. Byla tedy podpisem. Použití pečetička umožňovalo získat vždy otisk totožný s matricí. Výzdoba pečetička netvořila pouhý obraz. Tento obraz informoval o totožnosti a postavení držitele pečetička, o instituci, k níž náležel, o podílu na moci, kterým byl obdařen, o náboženských, politických nebo hospodářských funkcích, kterými byl pověřen. Text připojený k vyobrazení zdůrazňoval určení totožnosti. Pečetičko mohlo být používáno po celé roky. Pečetní váleček byl osobním dokladem plnoprávného občana. Majitel jej nosil při sobě, zpravidla zavěšený na krku. Podobně existovala i dynastická pečetička.

Nejrozšířenějším nosičem písma zůstala od sumerského vynálezu písma až do zániku „klínopisné kultury“ hliněná tabulka. Její tvar i velikost se měnily. Tabulky se pečely otáčením válečku po měkké, textem nevyplněné ploše tabulky. Pečetní váleček, zejména u sumerských tabulek, byl nejběžnějším způsobem pečeti.

Sídliště na severu Mezopotámie se někdy vyčleňují z urucké kultury jako paralelní gaurská kultura. Kultura Gaura (podle lokality Tepe Gaura) se vyznačuje zvláštními svatyněmi. V Gauře byly identifikovány kulturní vrstvy datované od 6. do poloviny 2. tisíciletí př. n. l.

(nejstarší úrovně z chaláfského a obejdského období jsou popsány v subkapitole prehistorické období). Období urucké a džemdet-nasrské je kulturně svérázné, bývá proto označováno jako gaurské (3500–2900 př. n. l.). Nejvýznamnější hroby v *Tepe Gauře* – nejranější možné „královské hroby“ v Mezopotámii – jsou datovány do gaurské fáze (pozdní 4. tisíciletí př. n. l.). Tyto bohatě vybavené hroby dokládají prosperitu sídliště v daném období. Obsahovaly působivé předměty ze zlata i elektra, mědi, fajánse, tyrkysu, karneolu, lapisu lazuli, jadeitu, hematitu, obsidiánu, křemene, mramoru, vápence, alabastru, serpentinitu, steatitu, dioritu, slonoviny a mušloviny. Mnoho koster mělo ozdoby na hlavě, krku, pažích, zápěstích, kolenou a kotnicích. Byly to zlaté korály, zlaté měsíční srpky a zlaté rozety (původně našité na oděvech), jejichž středy byly vykládány tyrkysem a lapisem lazuli, dále ryté slonovinové hřebeny a sponky do vlasů. Několik hrobů obsahovalo ohromující počet korálů. V hrobu 102 (vrstva XA) bylo nalezeno více než 25 000 korálů z tyrkysu, karneolu, lapisu lazuli (500 ks), jadeitu, bílé fajánse, slonoviny, mušloviny, zlata a elektra. Pohřeb ve vrstvě IX obsahoval 8 500 korálů, pohřeb ve vrstvě XI obsahoval 3 000 korálů. Hrob 109 v úrovni X poskytl 450 korálů z lapisu lazuli (lapis lazuli začal být hojný ve vrstvě X). V hrobech byly dále zjištěny nádoby a nádobky z vápence, mramoru, alabastru (unikátní dvojité mísa z lokálního „mosulského mramoru“, hrob 31), serpentinitu (hrob 110 – pohár) a obsidiánu (dvě mísy s hubicí, hrob 102), pečetítka z lapisu lazuli (hrob 110), zlaté rukojeti vějířů, miniaturní vlčí hlava z elektra (zbytky bitumenu v očních důlcích naznačují, že oči byly vykládané) a hematitová hlavice bulavy (hrob 114). Do gaurského období je datováno asi 120 nalezených pečetítek (56 z nich je opatřeno geometrickými vzory na razné ploše, ostatní jsou ozdobena zvířecím motivem). Uplatňuje se lineární kompozice znaků, např. gazelích rohů. Antropomorfní postavy (se špičatými hlavami a prodlouženými nohama) jsou chaoticky promíchány se zvířaty.

Snad veškeré uvedené drahé kameny musely být do Gaury importovány. *Tepe Gaura* leží mezi Tigridem a úpatím pohoří Zagros, u přístupu k jednomu z mála historicky doložených průsmyků směrem na iránskou náhorní plošinu. Gaura byla nepochybně spojovacím článkem v dálkovém obchodu s lapisem lazuli a dalším exotickým zbožím. Z *Tepe Gaury*, důležité stanice na stezce lapisu lazuli, pocházejí nejstarší (obejdské) nálezy ozdob z lapisu lazuli v Mezopotámii. Badachšánský lapis lazuli tak v 5. tisíciletí př. n. l. zatlačil do pozadí tyrkys, populární v dřívějších prehistorických kulturách (tab. 1).

ŘANĚ DYNASTICKÉ OBDOBÍ

Raně dynastické období (2900–2300 př. n. l.) se dělí na tři úseky: raně dynastický I (2900–2800) – umělecky nepříliš plodný; raně dynastický II (2800–2600) – je patrně zlepšení v kvalitě uměleckých výrobků, jako např. nádob z chloritu; raně dynastický III (2600–2300) – charakterizovaný mimořádnými nálezy z královských hrobů v Uru. V raně dynastickém období byla jižní Mezopotámie rozdrobena na malá království či městské státy. Mebaragesi, král města Kiše (28. století př. n. l.), dobyl Elam a zmocnil se jižní cesty lapisu lazuli a karneolu. Obchod s lapisem si rozdělily jednotlivé sumerské státy.

Sumerská volná plastika se vyznačuje jednotností typu. Mimo některé zvířecí figurky (hlavně dobytek) má sochařství pouze jediné téma: uctívatele, kterým může být muž či žena, v pozici prosebníka před bohem. Tyto postavy jsou znázorněny obvykle vstoje, příležitostně sedící. V raně dynastickém období bylo středem městského života v Mezopotámii uctívání bohů v chrámech. Přístup do vnitřního sektoru svatyně byl povolen kněžím, kteří bohům sloužili. Vysoce postavení lidé proto nechávali vytvářet své podoby, které byly přinášeny do chrámů, aby se za ně modlili. Těchto nekrálovských sošek různých velikostí se našlo velké množství. Zobrazují muže oděné v dlouhém rouchu olemovaném třásněmi a ženy zahalené v tuniku, která nechává záda a pravé ramě obnažené. Ruce mají sepnuté na prsou. Některé postavy drží poháry nebo ratolesti. Muži mají dlouhé vousy a vlasy spadající k ramenům, někdy jsou holohlaví. Ženy se vyznačují upravenými účesy a pokrývkou hlavy. Výrazný pohled vykládaných očí patří k nejnápadnějším rysům raně dynastických votivních sošek. Obličej, odrážející expresionistickou tendenci umění tohoto období, počínal ovládat sochu jako celek. Projevuje se zájem o barevné kontrasty (polychromované vlasy a vousy). Sošky nahromaděné v průběhu času byly při přestavbě chrámu vždy „pohřbeny“. Sošky byly objeveny v chrámech na lokalitách Ešnunna (Tell Asmar), Tutub/Chafádží a Tell Adžrab. Jeden z největších souborů těchto plastik pochází z Nippuru (Nuffar), z chrámu bohyně Inanny. Spolu s nimi byly nalezeny kamenné nádoby, plakety a vložky. Některé nippurské sošky mají na zádech klínové nápisy s názvem boha a profesí a jménem donátora.

Raně dynastické plastiky jsou vytvořeny z různých kamenů. Patří k nim dvě alabastrové (sádrovec) sošky z *Ešnunny*. První z nich (v. 29,5 cm) je stojící figura uctívatele se sepnatými rukama* (2750–2600 př. n. l.). Její široce rozevřené vykládané oči jsou sestaveny z bělma (mušlovina) a duhovky ve tvaru disku z černého vápence, nalepeného do bitumenu v důlku vy-

hloubeném v bělmu (Metropolit. Mus.). Druhá stojící soška (v. 40 cm), představující kněze (2900–2600 př. n. l., Univ. Chicago), má oči rovněž vykládané mušlovinou a černým vápencem. Obě plastiky byly umístěny v chrámu zasvěceném bohu Abuovi. Z téhož chrámu

je i alabastrová soška (v. 40 cm) hlohového kněze (2700–2600 př. n. l., Iraq Mus.), s očima inkrustovanými mušlovinou a černým vápencem. Mužská postava (v. 72 cm) držící pohár, vytesaná z žilkovaného alabastru, stojí na podstavci zdobeném reliéfem (gazely, pták); její abnormálně velké oči jsou vykládané bílou mušlovinou a černým vápencem, vlasy a vousy kolorované bitumenem (*Ešnunna*, 2600 př. n. l., Iraq Mus.). Stojící ženská postava (v. 59 cm) s pohárem v rukách je z alabastru; oči má inkrustované mušlovinou a černým vápencem, vlasy pomalované bitumenem (*Ešnunna*, 2600 př. n. l., Iraq Mus.). V *Nippuru*, v chrámu bohyně Inanny, byla nalezena stojící ženská figura s rukama sepjatými na hrudi (v. 24,9 cm), vytesaná ze světlého vápence (2600–2500 př. n. l., Metropolit. Mus.). Roucho ženy padá v záhybech přes levé rameno, zvlněné vlasy jsou přidržované pásky. Výrazné oči jsou vykládané lapisem lazuli – duhovky a mušlovinou – bělmo (vločka se zachovala jen v levém oku). Z chrámu Inanny v *Nippuru* pochází soška stojící prosebnice z průsvitného zeleného tra-

vertinu – onyxu, se zlatou hlavou (2600 př. n. l., Iraq Mus.). Do této skupiny sošek patří torzo kamenné sošky prosebníka s očima vykládanými lapisem lazuli a mušlovinou z *Tell Adžrabu* (1. polovina 3. tisíciletí př. n. l., Iraq Mus.), jakož i vápencová hlava a poprsí Sumeřanky (v. 22 cm), jejíž oči a oblouky obočí byly původně inkrustované drahými kameny (1. polovina 3. tisíciletí př. n. l., Louvre). Soška stojící ženy (v. 22,54 cm) z alabastru (sádrovec), s rukama sepjatými před podobou boha, odráží dobovou módu v úpravě účesu – čelenka drží vlasy učesané do uzlů po stranách obličeje.* Oči i obočí (obočí se uprostřed stýká – znak krásy) byly původně vykládané drahými kameny (*Ur?*, 2400 př. n. l., Brit. Mus.). Torzo sošky muže s upraveným vousem, z bílého alabastru, pochází z neznámé lokality (2600 př. n. l., Brit. Mus.); nos byl připevněn zvlášť (zůstaly otvory pro přichycení).

11 Alabastrová (sádrovec) soška (v. 29,5 cm) uctívatele z Ešnunny (raně dynastická, 2750–2600 př. n. l., Metropolit. Mus.) má oči vykládané mušlovinou a černým vápencem.

Pozoruhodným nálezem je maska – část votivní složené sochy s tělem a vlasy z jiného materiálu (*Mezopotámie*, 2400 př. n. l., Louvre). Maska (mužská tvář se zobákovitým nosem) je vyřezaná ze světlého vápence, vlasy mohly být z tmavého steatitu a tělo z kamene či ze dřeva. Velké oči byly původně vykládané (mušlovina, lapis lazuli) a lemované bitumenem, kterým byly vyplněny i oblouky obočí.

Nejplodnější tvorba sošek se nacházela mimo hranice Sumeru, v *Mari* (Tell Hariri, Sýrie). Alabastrová stojící soška Iški-Mariho (2550–2400 př. n. l., Nat. Mus. Aleppo) pochází z *Mari*, z chrámu bohyně Ištary. Je na ní vyryt klínový nápis „Iški-Mari, král z *Mari*, velký ensi Enlila, věnoval svou sošku Inanně“. Vládce má dlouhé vousy i vlasy (s čelenkou) a hluboce posazené oči mandlového tvaru, provedené v reliéfu. Votivní sedící soška správce města *Mari* jménem Ebich-Ila (v. 52,5 cm) je mistrovským kusem (*Mari*, chrám Ištary, 2400 př. n. l., Louvre). Je vyřezaná z průsvitného alabastru. Horní polovina těla je nahá, spodní je oděna v sukni s třásněmi „kaunakes“. Působivé oči jsou vykládané mušlovinou (bělmo), v níž jsou vsazeny duhovky z lapisu lazuli (vše je vtisknuto do bitumenu).

Rovněž kovovým sochám byly vsazovány drahokamové oči. Dokládá to hlava býka* (v. 23 cm)

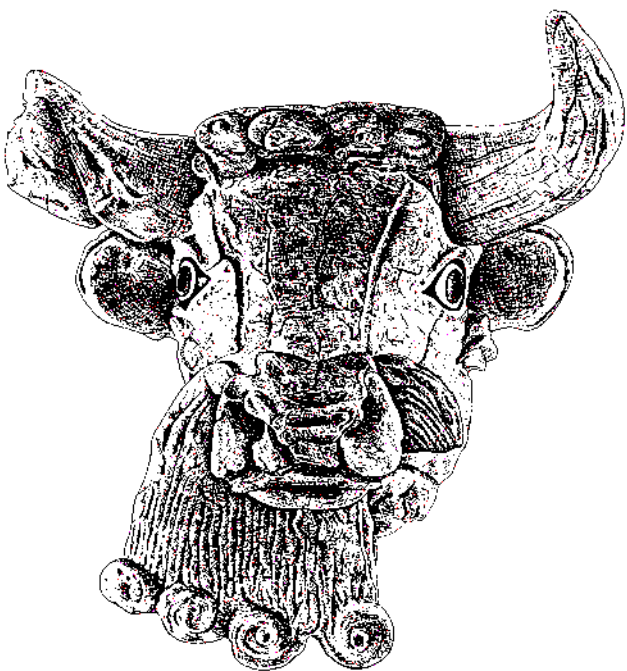
z mědi zeleně patinované, z 1. poloviny 3. tisíciletí př. n. l., patrně z *Obejdu* (Tell al-Ubajd). Kulaté, mírně vypouklé tmavomodré duhovky z lapisu lazuli lemují svítivě bílé bělmo z mušloviny (Saint Louis Art Mus.). Dvě měděné lví hlavy (*Tell al-Ubaid*, okolo 2500 př. n. l., Brit. Mus.) patřily k sochám lvů. Oči a tlamy jsou vykládané bílým a hnědočerveným kamenem.

Očím byla u Sumerů připisována estetická hodnota a byl jim přisuzován magický význam (zdánlivé zvětšení očí pomocí líčení antimonitovým práškem bylo běžnou kosmetickou záležitostí). Oči soch byly proto zvětšovány a zdůrazňovány. Vykládané oči soch byly vytvořeny z mušloviny (bělmo) a černého vápence nebo lapisu lazuli (duhovka).

V raně dynastickém období byla volná plastika doplněna reliéfem. Příkladem je alabastrová plaketa

12 Soška ženy se sepjatýma rukama (v. 22,54 cm) je vytesaná z alabastru (sádrovec), oči byly původně vykládané. Čelenka drží vlasy upravené do uzlů, přes rameno je přehozen plášť, spodní část oděvu lemují třásně (Irák, Ur?, raně dynastické období III, 2400 př. n. l., Brit. Mus.). (Foto: © Trustees of the British Museum)

13 Hlava býka (v. 23 cm) z mědi zeleně patinované (Obejd, 1. polovina 3. tisíciletí př. n. l., Saint Louis Art Mus.). Tmavomodré duhovky z lapisu lazuli lemuje zářivé bílé bělmo z mušloviny.

s reliéfní scénou hostiny, nalezená v *Chafádží* (2700–2600 př. n. l., Univ. Chicago).

K mezopotamským artefaktům patří kamenné hlavice bulav, opatřené širokým provrtem k nasazení na dřevěnou nebo kovovou násadu. Bulavy sloužily původně jako skutečné zbraně. V raně dynastickém období měly význam již jen symbolický (odznaky moci) a byly používány jako votivní obětiny. V chrámech jich byly vykopány stovky. Mramorová hlavice (v. 16 cm), plasticky zdobená hlavami lvů (Brit. Mus.), byla nalezena v troskách chrámu v *Sipparu* (Tell Abú Habba). Hlavice bulavy (v. 19 cm) krále města Kiše, Mesalima, nalezená ve svatyni sumerského města *Girsu* (Tello), je z vápence (2600–2330 př. n. l., Louvre). Ozdobená je reliéfním orlem se lví hlavou, symbolem Ningirsua, ochranného boha města.

Amulet ve formě dvou krav s lidskými hlavami (*Nippur/Nuffar*, 2650 př. n. l., Iraq Mus.) je vyřezaný z alabastru. Amulet v podobě číhajícího orla, z bílého mramoru, má oči vykládané tmavým vápencem (*střední Mezopotámie*, 1. polovina 3. tisíciletí př. n. l., Náprstkovo Muz.).

Jako kámen pro tvorbu sošek, reliéfů, hlavic bulav, amuletů a jiných předmětů se v raně dynastickém období uplatnil především místní alabastr (sádrovec), dále pak vápencec a ojedinele travertin (onyx) a mramor.

Stejně jako v předcházející době tak také v období raně dynastickém vytvářeli sumerští umělci kamenné nádoby. Pohár, podpíraný hrdinou a zvířaty (*Tell Adž-rab*, chrám, džemdet-nasrské/raně dynastické období, 3100–2750 př. n. l., Univ. Chicago), je z alabastru. Vá-pencová nádoba s nahým vousatým hrdinou a zvířaty v reliéfu je z období džemdet-nasrského/raně dynastického (*Mezopotámie*, 3000–2650 př. n. l., Brit. Mus.). Bohyně Inanna je v reliéfu znázorněna na fragmentu alabastrové nádoby (*Tello*, kolem 2700 př. n. l., Iraq Mus.). Čtyřboká alabastrová kosmetická nádobka má stěny ozdobené reliéfem býků; horní plocha je vykládaná geometrickou mozaikou – trojúhelníčky z mušloviny v bitumenu (*Nippur/Nuffar*, 2600 př. n. l., Iraq Mus.). Na úlomku nádoby z diabasu je v nízkém reliéfu vyobrazena bohyně s rohy na koruně a s trsem datlí v ruce, snad Nisaba (*Mezopotámie*, 2400–2250 př. n. l., Vorderasiatisches Mus.). Velké nádoby pro skladování potravin, nalezené v *Mari*, jsou zhotoveny ze zelené břidlice; jejich povrch je opatřen výřezy, do nichž byly vkládány vložky z barevných kamenů.

Také na Královském pohřebišti v *Uru* byly nalezeny nádoby z kamene. K nejčastějším patří travertinové nádoby, např. válcovitá miska s přehnutým okrajem* (v. 7,8 cm) z proužkovaného travertinu – onyxu (2500 př. n. l., Brit. Mus.). Miska a džbán z průsvitného žlutohnědého a bílého proužkovaného travertinu – onyxu pochází z hrobu PC 1133 (2500 př. n. l., Brit. Mus.). Hrob PG 1236 vydal džbán a kulatou nádobu s vysokým

hrdlem z průsvitného žlutohnědého travertinu – onyxu s bílými pruhy (2600 př. n. l., Brit. Mus.). Nejvíce kamenných nádob (k válcovitém příslušela víčka), zpravidla nevelkých, obsahoval hrob královny Puabi (2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.). Je mezi nimi miska s výlevkou z lapisu lazuli a kuželovitá miska (v. 12,5 cm, průměr 23 cm) z průsvitného travertinu (onyxu). Svým tvarem vyniká džbánek (v. 15, průměr 8 cm) z tmavošedého, bíle žilkovaného mramoru. Černá oválná obsidiánová miska (v. 6, průměr 16,5 cm) je kopií stříbrných nádob. Zajímavá je zvonovitá nádoba z chloritu či steatitu. Takové nádoby měly postupně menší a menší (standardizovanou) velikost, aby mohly být transportovány na místo určení naskládány jedna v druhé. Válcovitá miska (v. 5,6 cm) z tmavého steatitu nebo chloritu je povrchově zdobená rytými řadami trojúhelníků. Další válcovitá steatitová nádoba (v. 9,2 cm, průměr 11,4 cm), s rytým povrchem, byla nalezena v jiném z urských hrobů. Miska z chloritu či steatitu pochází z *Chafádží* (2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.). Její povrch je zdoben reliéfem s motivy z íránské mytologie, ale hrbatí býci zebru odkazují na kontakty s harappskou civilizací. Nádoby z měkkých kamenů podobného složení byly zjištěny též v *Nippuru* a *Kiši*.

Kamenné nádoby vyráběné v Mezopotámii, zpravidla hladké, mají jen vzácně rytou vnější dekoraci. Snad proto, že byly nošeny v pletených slaměných či proutěných obalech. Hlavní centrum výroby nádob z chloritu a steatitu bylo ve 3. tisíciletí př. n. l. v Tepe Jahjá (jv. Írán). Okolí Tepe Jahjá bylo jedním z hlavních zdrojů tohoto kamene. Nálezy těchto nádob v Sumeru dokládají existenci obchodních cest spojujících města jižní Mezopotámie se zbytkem Blízkého východu. Mezopotamské nádoby tohoto druhu původně obsahovaly přepychové výrobky a samy byly považovány za cenné předměty. Nasvědčují tomu místa nálezů – chrámy, paláce a bohaté hroby. V raně dynastickém období byla k výzdobě nádob nadále používána technika mozaiky.

Předpokládaný postup výroby kamenných nádob v Mezopotámii (odvozený od nálezů nástrojů, pracovních stop zachovaných na nádobách a s přihlédnutím ke známému postupu výroby ve starém Egyptě) byl následující: v lomu byly připraveny kusy kamene vhodné velikosti pro transport; v dílně byly nahrubo otesány do požadovaného tvaru; následovalo vyvrtání dutiny (pomocí kamenných, později měděných trubkových vrtáků poháněných lukem); na závěr byl povrch nádoby vybroušen a vyleštěn.

Mnoho hrobů na Královském pohřebišti v *Uru* ukrývalo skořápky pštrosích vajec, které byly používány jako nádoby. V jednom hrobu byla nalezena nádoba ze skořápky pštrosího vejce, ozdobená okolo ústí geometrickou mozaikou z mušloviny a lapisu lazuli v bitumenu (2600–2200 př. n. l., Brit. Mus.). Z jiného hrobu byla vyzvednuta kombinovaná nádoba: k tělu

14 Válcovitá miska (v. 7,8, průměr 10 cm) se slabě přehrnutým okrajem a zaoblenou základnou je zhotovena z travertinu – onyxu (Královské pohřebiště *Ur*, 2500 př. n. l., Brit. Mus.). (Foto: © Trustees of the British Museum)

ze skořápky pštrosího vejce, na jednom vrcholu odříznuté, bylo přidáno keramické hrdlo a keramická noha. Obě keramické části jsou zdobené mozaikou (trojúhelníčky) z mušloviny a červené pasty (?) v bitumenu (2600–2200 př. n. l., Brit. Mus.). Podobná nádoba s mušlovinovou mozaikou pochází z lokality *Kiš* východ (vyvýšenina A, pohřeb A88, Field Mus.). Hrobovým nálezem je zlatá nádoba (imitující tvarem pštrosí vejce) s geometrickou mozaikou (mušlovina, lapis lazuli, červený vápenec) kolem ústí (Univ. Pennsylv. Mus.). Pštrosi se proháněli v jižní Mezopotámii až do konce 1. tisíciletí př. n. l. Jejich lov byl oblíbenou zábavou králů.

Historie šperku začíná v jižní Mezopotámii až v raně dynastickém období, okamžitě však na mimořádné úrovni a za překvapivých okolností, jak dokládají nálezy z *Uru*. Dynastie králů z *Uru* zvýšila prestiž města, nabyla velkého vlivu v Sumeru a zajistila si dodávky drahých kamenů, zlata a stříbra. Archeologové odkryli v *Uru* pohřebiště (používané mezi lety 2600–2000 př. n. l.), na kterém bylo prozkoumáno 1 840 hrobů. Mezi nimi bylo šestnáct velkolepých šachtových hrobek králů a královen (datovaných do poloviny 3. tisíciletí př. n. l.), svědků rituálních lidských obětí (v přilehlých jámách ležely kostry hromadně obětovaných mužů a žen, doprovázejících panovníky na jejich posmrtné cestě). Mísila se v nich hrůza s nádherou, neboť předměty v hrobech byly zhotoveny z nejvzácnějších materiálů a vynikaly krásou.

Našly se tam otěže vozu z lapisových korálků, drobná plastika orla se lví hlavou, jehož ocas i hlava jsou ze zlata a trup z lapisu lazuli, kulatá kosmetická krabička ze stříbra, s víkem vykládaným lapisem lazuli

a mušlovinou (Univ. Pennsylv. Mus.) a stříbrná hlava lva (v. 11 cm) s očima vykládanými mušlovinou a lapisem lazuli (Univ. Pennsylv. Mus.). Mezi osobními ozdobami hrají prim náročné úpravy hlavy: zlaté diadémy a složité ženské florální ozdoby do vlasů. V obsahu hrobů byly zastoupeny i náušnice, mnohonásobné náhrdelníky a nákrčníky, jehlice (např. zlatá jehlice s karneolovou hlavicí; stříbrné jehlice s hlavicí tvořenou rozetou vykládanou drahými kameny), sponky (ženy nosily šály sepnuté sponkami, na nichž byly zavěšeny korály nebo pečetička) a prsteny. Šperky jsou zhotoveny ze zlata, stříbra a drahých kamenů, a to s velkou řemeslnou zručností (setkáváme se s prvními pokusy o filigrán a granulaci). Pro umělecké předměty z Královského pohřebiště jsou charakteristické vegetační motivy a kombinace různých materiálů.

K nejslavnějším nálezům z tzv. Velké jámy mrtvých patří figura kozla stojícího na zadních nohou a opírajícího se předními nohama o zlatý kvetoucí stromek (2550–2400 př. n. l., Univ. Pennsylv. Mus.). Rohy, vous, obočí, duhovky a víčka očí jsou zhotoveny z lapisu lazuli, podobně jako srst na čele, hrudi a hřbetu. Zbývající části rouna a oční bělmo jsou vyřezány z mušloviny (mušlovinové i lapisové prameny srsti jsou jemně ryté). Ostatní části těla jsou ze zlata, stříbra a mědi. Dřevěný podstavec je na bocích pokrytý stříbrnými panely, svrchní strana je vykládána mozaikou (šachovnicově uspořádané kosočtverce a po stranách trojúhelníky střídavě z mušloviny a červeného vápence). Plastika je protějškem identické sošky v Britském muzeu. Hlava a nohy tohoto „Kozla u Stromu života“ (v. 45,7 cm) jsou pokryty zlatou fólií, uši jsou měděné (zeleně patinované); rohy, vous, srst na hřbetě, hrudi a na hlavě, oční víčka i duhovka jsou z lapisu lazuli, srst jinde na těle je z mušloviny; kvetoucí zlatý strom vyrůstá z pravouhlého podstavce ozdobeného geometrickou mozaikou (kosočtverce a trojúhelníky) z mušloviny, lapisu lazuli a červeného vápence. Technika provedení obou plastik, ze vzácných a kontrastních materiálů, dosahuje v dílech tohoto typu svého vrcholu.

Z hrobu krále Meskalamduga byla vyzvednuta zlatá dýka (2550–2400 př. n. l., Iraq Mus.), která má rukojeť z lapisu lazuli (nápís „Meskalamdug král“ je vyrytý na korálu z lapisu lazuli). Hrobovým nálezem je i žezlo (d. 41,5 cm). Jeho hřibovitý vrchol je vykládaný mušlovinou, následují pásy potažené zlatou fólií, mezi nimiž jsou prstence z lapisu lazuli a ve spodní části žezla jsou pásy vykládané mozaikou (trojúhelníky z lapisu lazuli a mušloviny), oddělené prstenci z mušloviny a červeného vápence (Brit. Mus., 2600–2400 př. n. l.). Dýka z *Kišé* má železnou čepel a slonovinovou rukojeť ozdobenou zlatem (Field. Mus.). Z *Uru* pochází pár dřevěných destiček ozdobených geomerickou mozaikou z mušloviny, růžového vápence a tmavé břidlice (2600–2500 př. n. l., Brit. Mus.).

Jen jeden z královských hrobů v *Uru* se zachoval téměř nedotčený – hrob královny Puabi (Pú-abí). Její tělo bylo ozdobeno korály ze zlata, stříbra a drahých kamenů (tisíce kusů), jakož i dalšími šperky (2550–2400 př. n. l., Univ. Pennsylv. Mus.). U těla ležel pečetička z lapisu lazuli, s titulem a jménem „Puabi“, který identifikoval pohřbenou královnu. Mezi hrdlem a pasem bylo nalezeno více než osmdesát šňůr korálů, úplně obklopujících horní část těla a tvořících tak jakousi „korálkovou pláštěnku“. Na každé šňůře je navlečeno dvacet i více korálů ze zlata, stříbra, lapisu lazuli, karneolu a karneolonyxu, výjimečně sardonxy. Korály jsou různých velikostí (od drobných přes střední a velké až po velmi velké) a tvarů – diskovité, kulovité, válcovité, dvoukónické a dlouze soudkovité či větvenovité (charakteristické korály z údolí Indu). Šňůry jsou výjimečně jednobarevné (z kamene jednoho druhu), obvykle jsou pestrobarevné (kombinace kamenů dvou druhů či kamene a kovu). Přes tělo v úrovni pasu spočíval široký korálový pásek. Je tvořený deseti vodorovnými řadami hustě vedle sebe navlečených válcovitých korálů, uspořádaných ve střední části do svislých pruhů (zlatého – zlato, modrého – lapis lazuli a červeného – karneol) a po stranách do modrého pole. Na pásku jsou zavěšeny zlaté kruhy. Puabi měla na sobě také trojřadý náhrdelník z diskovitých, kulovitých a soudkovitých korálů ze zlata a lapisu lazuli; uprostřed náhrdelníku je zlatá prolamovaná rozeta (střídají se v ní korunní plátky prázdné s plátky vyplněnými lapisem lazuli, z něhož je i kruhový střed rozety). Na královnině čtyřnásobné šňůře jsou střídavě navlečeny válcovité korály ze zlata, karneolu a lapisu lazuli. Jiná šňůra, dvojitá, sestává z drobných kulovitých korálek z lapisu lazuli, střídajících se s válcovitými korálky ze zlata; korálky oddělují od sebe velké zlaté lichoběžníky se zvláštěm povrchem, střídající se s podobnými lichoběžníky z lapisu lazuli. Atraktivní je náhrdelník sestavený z 27 zploštělých kulovitých až kulovitých korálů z lapisu lazuli (s kanelovaným povrchem) a devíti zlatých korálů stejného tvaru (Brit. Mus.). Pozoruhodná je část ozdoby do vlasů z navlečených korálů z lapisu lazuli (2 velké ploché šestiboké, 1 malý soudkovitý) a z nádherného, mimořádně velkého korálu z karneolonyxu (ve tvaru zploštělého válce), na konci se zavěšeným amuletem – ležícím býčkem z lapisu lazuli s bílou žilkou a zlatými skvrnami pyritu* (Brit. Mus.). Zlaté jehlice z hrobu jsou ozvláštněny kulovitými hlavicemi z lapisu lazuli. Složité ozdoby hlavy královny (Univ. Pennsylv. Mus.) jsou zhotoveny ze stovek součástí. Zlatá stužka obklopovala hlavu. Byla překryta výjimečnými skvosty – čelenkou a věnci. Na čelence z lapisových a karneolových korálů jsou zavěšeny zlaté kruhy, na spodním a prostředním věnci zlaté přívěsky v podobě topolových listů a na horním ve formě trojic listů vrby. Přívěsky jsou na vícenásobných šňůrách odděleny skupinkami válcovitých korálů z lapisu lazuli

a kotoučovitých korálů karneolových. Na špičkách topolových i vrbových listů jsou přichyceny diskovité karneolové korály. Mezi trsy vrbových listů jsou umístěny zlaté květy (rozety), jejichž korunní plátky jsou vykládány střídavě lapisem lazuli a bílou skelnou pastou, střed je zpestřený kruhovou lapisovou vložkou. Nad šňurami byl v účesu vysoký sedmicípý zlatý hřeben, okrášlený zlatými květy, v jejichž středu je kruhová vložka z lapisu lazuli. Množství dražších kamenných ozdob Puabi je ohromující.

Jiný věnec* se skládá ze zlatých listů oddělených válcovitými korály z lapisu lazuli a kotoučovitými korály z karneolu (ve dvou řadách). Věnec zdobil čelo jedné z žen v tzv. Královském hrobu (2600–2500 př. n. l., Metropolit. Mus., Brit. Mus.). V hrobu byly nalezeny také tři šňůry korálů a závěsků (2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.). Na první (dvojitě) šňůře jsou navlečeny dvoukónické korály ze zlata a lapisu lazuli, kombinované se zlatými a lapisovými (2 ks) závěsků; druhá šňůra je sestavena z dvoukónických korálů ze zlata, lapisu lazuli a karneolu a zlatých závěsků; třetí šňůru, dvojitou, tvoří kombinace dvoukónických korálů ze zlata a lapisu lazuli a velkých závěsků ve tvaru listů (3 zlaté a 4 plasticky vybroušené z lapisu). Ke šperkům z tohoto hrobu patří i karneolový náhrdelník, v němž se střídají velké dvoukónické korály s malými diskovitými korálky.

15 Závěsek (část ozdoby do vlasů), tvořený korály z lapisu lazuli, korálem z karneolonyxu a amuletem ve formě ležícího býčka (d. 3,2 cm) z lapisu lazuli, byl nalezen v hrobu královny Puabi na Královském pohřebišti v Uru (raně dynastické období III, 2600 př. n. l., Brit. Mus.). (Foto: © Trustees of the British Museum)

Z Uru pochází vícenásobný náhrdelník (2550–2400 př. n. l., Iraq Mus.) z korálů zlatých, karneolových a lapisových, doplněný závěskem – zlatou rozetou, která je technikou přihrádkové inkrustace vykládaná lapisem lazuli (korunní plátky) a karneolem (pozadí).

Podivuhodný nákrčník krášíl jednu z 68 žen pohřbených ve Velké jámě mrtvých, jež byla součástí královského hrobu (2600–2500 př. n. l., Metropolit. Mus.). Nákrčník sestává ze střídajících se, barevně kontrastních trojúhelníků (12 z lapisu lazuli a 11 ze zlata). Každý zlatý trojúhelník je tvořen kusem plechu zvlněného do sedmi horizontálních trubiček. Povrch lapisových trojúhelníků je rovněž vlnitý, a to tak, aby vytvářel dojem, že jde o sedm podélně perforovaných trubiček. Ve skutečnosti jsou lapisové trojúhelníky opatřeny jen třemi prvky pro navlečení šňůrek. Krátké nákrčníky tohoto typu byly prodlužovány šňůrkami zavazovanými vzadu na krku (popř. našívány na oděv). Hlavu jiné obětované služebné ve Velké jámě mrtvých krášlily vlasové ozdoby, jejichž součástí byl i stříbrný hřeben s květy vykládanými drahými kameny. Také tato žena vlastnila nákrčník* ze zvlněných trojúhelníkových korálů kontrastních barev (9 z lapisu lazuli, 8 ze zlata, Brit. Mus.). Pohřbená těla ve Velké jámě mrtvých byla

16 Část vlasové ozdoby tvořené dvojitou šňůrou válcovitých korálů z lapisu lazuli, diskovitých korálů z karneolu a zlatých závěsků ve formě listů (Královské pohřebišťe Ur, raně dynastické období III, 2600 př. n. l., Brit. Mus.). (Foto: © Trustees of the British Museum)

17 Nákrčník (d. 15,2, š. 2,5 cm) sestavený ze střídajících se, barevně kontrastních trojúhelníkových korálů ze zlata a lapisu lazuli (Královské pohřebiště Ur, raně dynastické období III, 2600–2300 př. n. l., Brit. Mus.). (Foto: © Trustees of the British Museum)

ozdobena šperky ze zlata, lapisu lazuli a karneolu. Šňůry korálů byly obvykle porušené, takže není jisté, v jakém pořadí byly korály navlečeny. Ukázkou jsou šňůry z dvoukónických a vejčitých korálů,* navlečených ve střídavých skupinkách po několika korálech ze zlata a lapisu lazuli (2600–2500 př. n. l., Metropolit. Mus., Brit. Mus.).

V jednom hrobu na pohřebišti v Uru byl okolo hlavy dítěte diadém (2500–2300 př. n. l., Brit. Mus.). Je sestavený ze střídajících se čtveřic štíhlých dvoukónických korálů ze zlata, lapisu lazuli a karneolu; uprostřed je disk (průměr 4,7 cm) tvořený čtyřmi soustřednými zlatými prstenci vykládanými lapisem lazuli a karneolem.

V hrobu 1618 (2600 př. n. l., Brit. Mus.) byly nalezeny tři ozdoby hlavy – zlaté pletené řetězky, v jejichž centrální části jsou umístěny korály. V prvním případě jde o korály zlaté a z karneolonyxu (2 štíhlé, dvoukónické); ve druhém případě je prostřední zlatý korál doprovázený čtyřmi drobnými diskovitými korály z karneolu a dvěma dvoukónickými, podélně fasetovanými korály (6 faset) z lapisu lazuli; třetí ozdoba se kromě zlatých korálů vyznačuje drobnými, příčně rýhovanými korály z lapisu lazuli a dvěma mimořádně dlouhými, štíhlými korály z karneolu ve tvaru čtyřbokých hranolů (korály charakteristické pro oblast civilizace Harappa).

V některých hrobech v Uru byly nalezeny tzv. leptané karneolové korály. Z hrobu PG 55 (2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.) byl vyzvednut náhrdelník z dvoukónických karneolových korálů a drobných zlatých korálků, který je doplněn dvěma leptanými korály z karneolu. První z nich, velký čokovitý korál, příčně provrtaný, se honosí bílou „osmičkou“. Menší, soudkovitý korál zaujme bílou kresbou „sítě“, s kroužky v jednotlivých okách sítě.

Méně obvyklý je náhrdelník ze soudkovitých korálů karneolových a achátových (*Kiš západ*, vyvýšenina W, Field Mus.). Zvláštní jsou korály z mušloviny (dlouhé

vřetenovité se žlábkovaným povrchem), vyrobené ze zesílené osy či cívky velkých ulit (*Kiš východ*, Ingharra, pohřeb Y370, Field Mus.). Další náhrdelník je z korálů karneolových – dlouze vřetenovitých, soudkovitých a s uměle vyběleným „leptaným“ vzorem, karneolonyxových – soudkovitých a z lapisu lazuli – soudkovitých, dvoukónických (*Kiš východ*, vyvýšenina A, pohřeb A51, Field Mus.).

Leptané karneolové korály, spolu s mimořádně dlouhými neleptanými karneolovými korály, dokládají obchodní spojení s harappskou civilizací již v raně dynastickém období (od 2500/2600 př. n. l.). Karneolové korály, leptané stylem z Meluchchy (viz kapitolu Drahé kameny civilizace Harappa), jímž byly indické korály pověstné, byly oblíbené nejen v Sumeru, ale i pozdějším Akkadu a v období III. dynastie urské. Sumerové importovali z oblasti civilizace Harappa také surový karneol, který opracovávali ve vlastních dílnách. Jedna taková dílna byla objevena v *Girsu/Tello*. Její výrobky byly ale ve srovnání s importovanými harappskými korály malé a hrubé.

Raně dynastické šperky byly nalezeny i v *Ešnunně*: osmiřadý náhrdelník sestavený z drobných korálů z lapisu lazuli a karneolu v kombinaci se stříbrem a náramek z drobných korálů z lapisu lazuli a ze zlata (2900–2450 př. n. l., Iraq Mus.).

Sumerští kamenáři a šperkaři raně dynastického období byli velmi zruční v opracování drahých kamenů a kovů. Korály a závěsky nalezené v hrobech byly, až na výjimky (achát, mušlovina), vybroušené pouze ze dvou druhů kamenů – z lapisu lazuli a karneolu (popř. karneolonyxu) a zhotovené ze dvou kovů – ze zlata a stříbra. Rozety i jiné kovové předměty, vykládané lapisem lazuli a karneolem (výjimečně mušlovinou a červeným vápencem), představují jedny z nejstarších šperků zdobených technikou příhrádkové inkrustace (*cloisonné*). Nejde však o pravé *cloisonné* (s přilehlými buňkami), nýbrž jen o sérii jednotlivých příhrádek (pro drahé kameny) vedle sebe.

K výjimkám můžeme přiřadit náhrdelník složený z článků ze zlata, lapisu lazuli a v oné době již neobvyklého tyrkyosu (*Tepe Gaura*, raně dynastický, 2900–2450 př. n. l., Iraq Mus.).

Tzv. urská mozaiková standarta (královská standarta) se skládá ze dvou pravouhlých (49,53 × 21,59 cm) a dvou menších lichoběžníkových dřevěných desek. Tato vykládaná skříňka byla nalezena v jámě mrtvých, příslušející k hrobu na Královském pohřebišti. Na desky byly do asfaltového podkladu zasazeny nesčíslné jemně detailně ryté mozaikové figurky z bílé mušloviny na tmavě modrém mozaikovém pozadí z lapisu lazuli (lapisová mozaika je z různě velkých kousků). V mozaice se uplatňuje ještě rudohnědý vápenec. Výjevy z vojenského (válečná strana skříňky) a civilního (mírová strana) života – uspořádané ve třech páslech – ukazují krále mezi jeho vojáky a lidem (2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.). Pásky s figurální mozaikou jsou orámovány proužky s mozaikou geometrickou – vločky mají tvar obdélníků, trojúhelníků a kosočtverců. Na válečné straně, uprostřed horního pásu, je vládce (vyšší než ostatní figurky). Za ním je jeho válečný vůz tažený čtyřmi divokými osly a před ním přivádějí jeho vojáci nahé a svázané zajatce. Ve středním pásu vlevo jsou kopiníci v helmách a pláštích, vpravo jsou poražení nepřátelé. Ve spodním pásu je královské vozatajstvo s padlými nepřáteli ležícími pod nohama oslů. Na mírové straně je v nejvyšším pásu znázorněna hostina. Sedící hostitel i dvořané drží v rukou poháry. Mezi stojícími postavami vidíme hráče na lyru a zpěváka (lyra se podobá nástrojům vykopaným v Uru). Ve středním pásu vedou služebníci voly a berany. V dolním oddílu muži nesou na zádech otýpky nebo přivádějí osly. Standarta odráží dva aspekty hodnosti su-

merského krále: vojenského vůdce a štědrého prostředníka mezi lidmi a bohy. Je obrázkovou knihou ze života Sumerů (tento předmět snad sloužil jako ozvučnice hudebního nástroje).

Hudba a tanec doprovázely všechny důležité okamžiky života jednotlivců i kolektivu. Památky dokládající tuto skutečnost pocházejí z urského pohřebiště. Byly tam nalezeny zbytky strunných nástrojů (harfa a lyra) ze dřeva, zlata, stříbra a drahých kamenů.

Z hrobky Puabi byla vyzvednuta Královnina lyra* (2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.), jejíž ozvučná skříň byla vpředu ozdobena zlatou býčí hlavou se širokým vousem, srstí na hlavě, očními víčky a duhovkami z lapisu lazuli (bělmo očí je z mušloviny). Přední panel nástroje je vykládaný figurální a geometrickou mozaikou z mušloviny, lapisu lazuli a červeného vápence, zasazenou do bitumenu (orel se lví hlavou mezi gazelami; býci s rostlinami na kopcích; býk-muž mezi leopardy; býk útočící na býka). Tato lyra (v. 112,5 cm) byla nejen hudebním nástrojem, ale také špičkovým uměleckým dílem (podobná lyra s býkem je znázorněna na urské standartě).

Plaketa se zvířecí scénou (dvě kozy proti sobě, vzpínající se na zadní nohy), vyřezanou z mušloviny, pochází z hrobu Puabi (2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.). Pozadí zvířat je zdůrazněno tmavým bitumenem, stejně jako detaily rytiny. Plaketa, nalezená spolu se stříbrnou býčí hlavou vykládanou mušlovinou a lapisem lazuli, představuje část dekorace lyry nebo harfy. Na jiné mušlovinové plaketě (z povrchové vrstvy, 2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.) je vyrytá postava kněze provádějícího úlitbu.

„Velká lyra“ z Královského hrobu se rovněž pyšní býčí hlavou a figurální mozaikou na předním panelu

18 Náhrdelník tvořený skupinkami dvoukónických a vejčitých korálů ze zlata a lapisu lazuli (Královské pohřebiště Ur, raně dynastické období III, 2600 př. n. l., Brit. Mus.). (Foto: © Trustees of the British Museum)

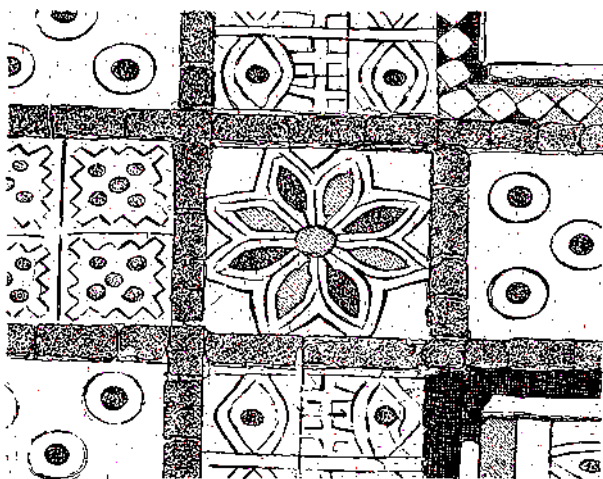
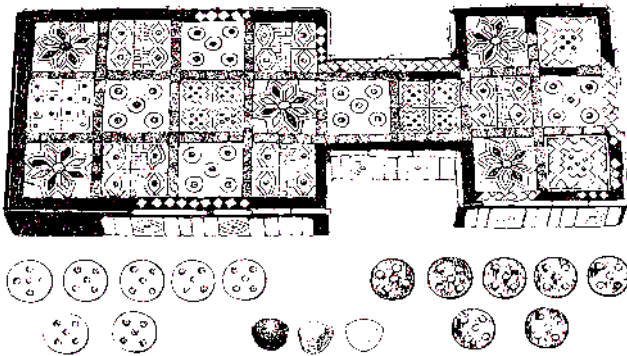

19 Královnina lyra (v. 112,5 cm) byla zrekonstruována ze zbytků nalezených v hrobce královny Puabi na Královském pohřebišti v Ur (raně dynastické období III, 2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.). Ozvučná skříň je ozdobena zlatou býčí hlavou s vousy, srstí na hlavě, víčky a duhovkami z lapis lazuli, bělmo očí je z mušloviny. Přední panel nástroje je vykládaný mozaikou z mušloviny, lapis lazuli a červeného vápence. (Foto: © Trustees of the British Museum)

(2550–2400 př. n. l., Univ. Pennsylv. Mus.). Mozaika je přilepena bitumenem, při výzdobě nástroje bylo použito i stříbro. Zlatá býčí hlava (v. 35,6 cm) je umístěna na přední straně ozvučné skříň. Ke ztvárnění špiček rohů, chomáčů srsti na čele, očních víček a duhovek byl použit lapis lazuli (bělmo je z bílé mušloviny). Tento kámen se uplatnil především na mohutném vousu, který sestává z několika pramenů (složených z jednotlivých kousků lapisu), vlnovitě a na konci spirálovitě rýhovaných, a zasazených do stříbrných osazen. Pozoruhodné jsou mušlovinou vykládané scény pod býčí hlavou. Ve čtyřech pásech je znázorněna pohřební hostina. Jejimi účastníky jsou zvířata či zvířata-lidé, kteří si počínají, jako kdyby to byli lidé. Ve druhé řadě odspodu je osel hrající na lyru, kterou pomáhá přidržovat medvěd, na jehož tlapě sedí zvířátko hrající na sistrum. Figurky mozaiky jsou jemně detailně ryté.

Ozvučná skříň stříbrné lyry, nalezené ve Velké jámě smrti (2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.), je ozdobená mozaikou z mušloviny, okraje skříňe mají lem vykládaný lapisem lazuli a mušlovinou. Stříbrná hlava krávy na nástroji má oči vykládané mušlovinou a lapisem lazuli.

Na Královském pohřebišti bylo nalezeno několik hracích desek pro deskové hry. Jednou z nich je tzv. Královská hra – dřevěná deska (30,1 × 11 × 2,4 cm), vykládaná drahými kameny (2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.). Je tvořena dvaceti čtvercovými políčky.* Políčka z bílé mušloviny jsou ozdobena rytými vzory a vykládaná barevnými kameny. Pět políček je ozdobeno rozetou:* prostřední kruhová vložka je z červeného vápence, čokovité korunní plátky jsou střídavě červené (vápence – 4 ks) a modré (lapis lazuli – 4 ks).

20 „Královská hra“ – hrací deska (30,1 × 11 × 2,4 cm). Políčka z bílé mušloviny jsou ozdobena rytými vzory a vykládaná červeným vápencem a modrým lapisem lazuli. K desce přísluší hrací kameny (bílé mušlovinové, vykládané lapisem lazuli, a černé břidlicové, vykládané mušlovinou) a hrací kostky z mušloviny, vápence a břidlice (Královské pohřebiště Ur, raně dynastické období, 2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.).

21 „Královská hra“ – hrací deska (detail). Políčka z bílé mušloviny s rytými vzory jsou vykládaná barevnými kameny. Inkrustace prostředního políčka vytváří rozetu (terč z červeného vápence obklopují korunní plátky střídavě červené – vápence a modré – lapis lazuli). Další políčka jsou vykládaná kruhovými vložkami z lapis lazuli, lapis tvoří i duhovky rytých „očí“ (Ur, raně dynastické období, 2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.).

Další políčka jsou vykládána pěti většími či menšími kruhovými vložkami z lapisu lazuli v různém uspořádání, anebo čtyřmi lapisovými vložkami („očima“). Jednotlivá políčka jsou oddělena proužky z lapisu lazuli a celek je orámován geometrickou mozaikou z mušloviny (kosočtverce) a červeného vápence (trojúhelníky). Boky desky jsou ozdobeny obdélníky z mušloviny (s rytýma „očima“ s lapisovou duhovkou jako na políčkách), střídajícími se s hladkými mušlovinovými a červenými vápencovými obdélníky. K desce přísluší hrací kameny (kotoučky o průměru 2,2 cm) a hrací kostky. Soubor hracích kamenů je tvořen sedmi kameny bílými, vyřezanými z mušloviny a vykládanými lapisem lazuli (5 kruhových vložek), a sedmi kameny černými, z břidlice, vykládanými mušlovinou (5 kruhových vložek). Jedna hrací kostka je z mušloviny, druhá z vápence a třetí z břidlice.

Poklady z Uru se vyrovnají pokladům objeveným v Tutanchamonově hrobce, ale navíc jsou o více než 1 000 let starší. V urských klenotech se plně uplatňuje lapis lazuli – kámen bohyně Inanny. Žádná jiná kultura nevytvořila v polovině 3. tisíciletí př. n. l. tak jedinečná díla ze zlata a lapisu, jako jsou předměty nalezené v urských královských hrobkách.

O lapisu lazuli se hovoří v sumerské beletrii. Epos z doby vlády Gilgameše, bájného krále Uruku, zmiňuje dary bohyně Inanny Gilgamešovi: „Pojď ke mně, Gilgameši, manželem mým se staň! Daruj, ach daruj mi svou sílu, staň se mým mužem a já ženou tvojí. Vůz ti dám zapřáhnout z lapisu lazuli i ze zlata..., nechť je tažen démony bouře...!“ V báji „Inannin sestup do podsvětí“ je Inanna, která se vypravila do podsvětí pro svého muže, popisována jako dívka se sedmi zákony božskými u boku připjatými, s korunou pláň „šugurru“ na hlavě, měřicí šňůrou, žezlem z lapisu lazuli v podobě hole v ruce, lapisovým náhrdelníkem, dvěma kameny „nunuz“, připjatými na hrud, prstenem ze zlata a štítem „Přijď, muži, přijď“ na prsa přivázaným. Její vezír Ninšubur měl žádat boha Enlila o pomoc, aby dceru nenechal zahubit v podsvětí, jako se cenný lapis nenechává na štěrk rozpadnout pro kameníka. Starší sestra Ereškigal, vládoucí světu temnot, ji pak nechá v sedmi branách paláce Ganziru obrát o její šperky; sám palác podsvětí zvaný Ganziru měl stát na kopečku z lapisu lazuli. Enlil, král bohů sumerského pantheonu, byl zván otcem „Velikou horou“, a proto mu Sumerové stavěli umělé hory – zikkurraty (stupňovité věže s chrámem na vrcholu). Hlavním střediskem Enlilova kultu, kde byl uctíván jako pán Sumeru, bylo město Nippur. Zikkurrat v Nippuru, zvaný Ekur, sídlo Enlila, byl ozdoben lapisem lazuli, jak je patrné z „Hymnu na Enlila“, velebicího jeho mohutný chrám: „...Ekur, dům z lapisu lazuli, vznešený příbytek, jenž nahání bázeň, strach z něho a hrůza sahají k nebi, jeho stín dopadá na všechny země, jeho vznešenost sahá až

doprostřed nebe...“ Ve třetí sloce jedné „sumerské písně lásky“ (milostného zpěvu neznámé kněžky, určeného jejímu králi) přednašečka vypočítává dary, které jí věnoval král Šú-Sín: „Protože o tom jsem zpívala, protože o tom jsem pěla, pán dal mi dar, já zpívala píseň allari, pán dal mi dar, ze zlata přívěšek, pečetní váleček z lapisu lazuli pán jako dar mi dal, ze zlata prsten, prsten stříbrný pán jako dar mi dal, tvůj dar, ó pane, po samý okraj pln...“

Mušlovina, často kombinovaná s kameny různých barev, popř. zdůrazněná tmavým bitumenem nebo černou břidlicí, byla v Sumeru velmi oblíbená k výzdobě dřevěných předmětů, jako např. přepychových hudebních nástrojů a nábytku, jakož i sloupů a obkladů stěn. Bitumen posloužil též jako podklad (lepivá vrstvička) pro mozaiky a vykládané oči soch. Mušlovina přicházela z Perského zálivu (popř. z Indického oceánu přes Perský záliv).

Uplatnění mušloviny v architektuře dokládají nálezy z *Obejdu* (Tell al-Ubaid), z chrámu bohyně-matky Ninchursangy, „paní hory“. Je to vlys (panel d. 69,85 cm) z fasády chrámu (2600 př. n. l.), kde mezi okrajovými měděnými pruhy je pole pokryté bitumenem, do nějž jsou vtisknuty figury býků z bílé mušloviny, na pozadí z tvarované černé břidlice. Býci jsou složeni z několika částí, s vyřtými detaily (Brit. Mus.). Na jiném vlysu, jehož podkladem je vápenec a na něm bitumen, jsou nalepeny ryté figury z mušloviny (představující scény z mléčné farmy) v měděném rámu (Iraq Mus.). Dále je to mozaikový sloup* (sestavený z několika dílců), který zdobil průčelí chrámu spolu s dalšími sloupy (až přes 3 m vysokými). Byl zhotoven z palmového kmene pokrytého bitumenem, do nějž byly vmáčknuty mozaikové kamínky – trojúhelníky a kosočtverce z mušloviny (perleti), růžového vápence a černé bituminózní břidlice (2600–2400 př. n. l., Brit. Mus.). Vykládané panely (podklad tvarovaná břidlice, figury z mušloviny) zdobily dvě z místností v paláci na vyvýšenině A (*Kiš východ*, Ashmol. Mus.). Na jednom z nich je znázorněn triumfální vojenský průvod.

22 Mozaikový sloup (v. 2,36, průměr 0,31 m) zdobil průčelí chrámu bohyně Ninchursangy v Obejdu (raně dynastické období III, 2500 př. n. l., Brit. Mus.). Je zhotoven z palmového kmene pokrytého bitumenem, do nějž jsou vmáčknuty kamínky z perleti, růžového vápence a černé břidlice. (Foto: © Trustees of the British Museum)

Lampa z ulity mořského plže je vykládaná geometrickou mozaikou z bílé mušloviny v barevně kontrastním bitumenu (*Tutub/Chafádží*, 3000–2500 př. n. l., Iraq Mus.). Ještě pozoruhodnější je lampa ve formě ptáka, zhotovená z mořské mušle, s přední stranou těla vykládanou geometrickou mozaikou z lapisu lazuli, mušloviny a červeného i bílého vápence (*Ur*, 2550–2400 př. n. l., Iraq Mus.).

Mozaiky byly v Mezopotámii vysoce ceněny. Kromě Uru byly jejich fragmenty zjištěny v Kiši, Girsu (Tello) a Ešnuně (Tell Asmar). Také v chrámech v *Mari* (Sýrie) bylo nalezeno mnoho fragmentů mozaik, které zdobily ozvučné skříně hudebních nástrojů, hrací desky apod. Mozaikový panel se scénou vítězství pochází z chrámu bohyně Ištar v *Mari* (2500–2400 př. n. l., Louvre). Dřevěná deska pokrytá bitumenem byla okrášlena rytými postavami vyřezanými z mušloviny. Prostory mezi figurami byly vyplněny plátky šedočerné břidlice. Kompozice byla zarámovaná dvojitou červenou (vápence) a bílou (mušlovina) linií. Mozaiky nalezené v *Mari*, bohatém hlavním městě království na středním toku Eufratu, byly vytvořeny v tamní dílně (v paláci byla objevena dílna rytce mušloviny). Vysoká kvalita tamní produkce je odlišuje od ostatních center umělecké výroby (některé mozaiky převyšují díla z Uru).

Ur-Nanše (26. stol. př. n. l.) založil v Lagaši dynastii. Byl to patrně on, kdo otevřel cestu po moři Perským zálivem do Indie. Jeho lodě dorazily do bájně bohatého Dilmunu (Bahrajnu) nebo dokonce až do Meluchchy (Mléčchy) – oblasti civilizace v povodí Indu. Odtamtud vozili Dilmuňané nebo Harappané do Sumeru karneol, lapis lazuli a jiné zboží. Lagašský vládce Eannatum (24. stol. př. n. l.) již z obchodu s Meluchchou prosperoval.

Glyptika raně dynastického období I na počátku 3. tisíciletí př. n. l. se vyznačovala tím, že motivy byly redukovány a kompozice zjednodušena, vyskytovaly se geometrické vzory. Obrazy na pečeti válečcích (většinou dlouhých a tenkých) byly tvořeny směsicí zářezů a „doteků“ vrtáku převážně v měkkých kamelech (steatit, andezit, břidlice, alabastr). Aby se zvýšila odolnost a životnost pečeti, byl velmi měkký steatit tvrzen vypalováním.

Pečetní váleček z vypáleného steatitu (v. 6,5 cm) je opatřen stylizovaným vzorem – ovály připomínajícími oči (*Mezopotámie*, 3000–2800 př. n. l., Brit. Mus.). Na pečetítku z andezitu je vyobrazen běžící pták se zvednutými křídly nad dvojitou vlnovkou, nad níž jsou ještě tři ryby (3000–2750 př. n. l., Univ. Freiburg). Pečetní váleček se schematickými rohatými zvířaty je z břidlice (*Mezopotámie*, 2800–2700 př. n. l., Louvre). Na pečetním válečku z alabastru je vyobrazen lev útočící na býka a jelen (*Asýrie*, 2800 př. n. l., Louvre).

V raně dynastických obdobích II a III ovládla kamenorytectví dvě hlavní témata: scéna hostiny (obřadů,

jejichž součástí byla hudební produkce) a zápas zvířat a lidí (popř. bohů či nestvůr). Pečetní válečky se scénou hostiny byly považovány za ženské, majiteli válečků se scénou boje byli muži. Ostatní motivy hrály podřadnou roli. Novinkou bylo splétání jednotlivých motivů do řetězce. Na válečcích se objevily nápisy a dva oddělené registry.

Z lokality *Fara* (2700–2600 př. n. l., Louvre) pocházejí pečetní válečky z vápence (zápas hrdinů se zvířaty), alabastru a mramoru (zápas zvířat s nestvůrami). Atraktivní je pečetní váleček z lapisu lazuli – do hřbetu ležícího bájného zvířete (býka s mužskou vousatou tváří) se zakusuje pták Imdugud (*Mezopotámie*, 2700–2600 př. n. l., Náprstkovo Muz.). Boj zvířat, sestávající ze zápasící trojice a dvou dvojic, je námětem pečetního válečku z křemene (*Ur*, 2500–2340 př. n. l., Univ. Freiburg). Mramorový pečetní váleček je opatřen scénou zápasu lva a hrdiny s býkem (*Mezopotámie*, 2400–2350 př. n. l., Louvre). Na pečetním válečku z mušloviny (*Mezopotámie*, 2400–2350 př. n. l., Brit. Mus.) dva hrdinové zápasí s jelenem, zatímco dva bohové (rozeznatelní podle pokrývek hlavy s rohy) zápolí s býkem s lidskou hlavou a býkem. Travertinový pečetní váleček je rozdělen dvojitou linií na dva registry; v horním je scéna hostiny, v dolním pásu tvoří pán zvířat se dvěma kozorožci nekonečný pás figur (2600–2500, Univ. Freiburg). Kultovní scény jsou vyryty na pečeti válečcích z vápence a mušloviny (*Mezopotámie*, 2600–2340 př. n. l., Louvre). Na válečku z vápence jsou znázorněni bohové v člunu (2500 př. n. l., Louvre), děkovaný pečetní váleček z lapisu lazuli je věnován bohyni Inanně (*Mezopotámie*, 2550 př. n. l., Louvre).

V hrobce královny Puabi v *Uru* ležel pečetní váleček z lapisu lazuli (v. 4,9, průměr 2,6 cm), s jejím titulem a jménem.* V horním registru je scéna hostiny – žena sedící na křesle (Puabi?), obsluhovaná dvěma služkami, pozvedá pohár. Proti ní sedí muž, jenž také drží pohár. Je doprovázen dvěma sluhy, z nichž jeden se chystá udeřit palicí do zvonu, který drží v ruce. V dolním registru jsou všichni účastníci hostiny muži. Tento pečetní váleček (2600 př. n. l., Brit. Mus.) byl nalezen pohromadě se dvěma dalšími válcovitými pečetítky (druhý pečetní váleček z lapisu lazuli byl ozdoben rovněž scénou hostiny) a třemi zlatými sponami ke spínání oděvu. Pečetítka byla patrně připevněna ke sponám.

V oné době se používala i razítková pečetítka. Mnohá z nich byla vybroušena do tvaru zvířat či zvířecích hlav, s rznou plochou dekorovanou jednoduchými vzory, často znázorňujícími zvířata, sestávajícími – podobně jako na pečeti válečcích – ze zářezů a důlků. Razítkové pečetítko-amulet ve formě gazelí hlavy (3 × 3,6 cm) je vybroušeno z alabastru (*Tell Adž-rab*, džemdet-nasrské/raně dynastické období, 3100–2750 př. n. l., Univ. Chicago).

23 Pečetní váleček (v. 4,9, průměr 2,6 cm) z lapisu lazuli, nalezený v hrobce královny Puabi na Královském pohřebišti v Uru (raně dynastické období III, 2600 př. n. l., Brit. Mus.). Motiv je rozdělen do dvou registrů se scénami hostiny. Sedící postava v horním pásu, pozvedající pohár, může být královna sama. (Foto: © Trustees of the British Museum)

V sumerské škole se používaly tabulky obsahující seznamy slov, určené pro vyučování. Ve 3. tisíciletí př. n. l. se tyto „učebnice“ stávaly standardními pro všechny školy v Sumeru. Najdeme mezi nimi i seznamy jmen kamenů a nerostů, které prozrazují pozoruhodné znalosti toho, co by dnes mohlo být nazváno mineralogií.

AKKADSKÁ ŘÍŠE

Během raně dynastického období byl Sumer rozdělen mezi městské státy, každý z nich pod vládou jiné dynastie. Následující období (2350–2150 př. n. l.) je pojmenováno podle města Akkadu, jehož semitští panovníci dobyli sumerská města a sjednotili celé území pod svou vládou. Zakladatelem akkadské říše se stal první král akkadské dynastie Sargon či Šarru-kén (2285–2229 př. n. l.). Vláda jeho vnuka Narám-Sína (2202–2166 př. n. l.) byla vrcholem rozmachu impéria, jež přetrvalo téměř dvě století. V té době sahala říše až k Anatólii na severu, do Íránu na východě, k Arábii na jihu a do Středozeří na západě. Ve vládě nad říší pokračoval syn Narám-Sína, Šar-kali-šarrí (2165–2140 př. n. l.), ale již ke konci jeho panování vypukly boje o trůn. Toho využily městské státy v jižní Mezopotámii, aby obnovily svou nezávislost. Území ovládané posledními akkadskými králi se scvrklo na okolí hlavního města Akkadu a údolí řeky Dijály. Začátek 21. století byl ve znamení zhroutení posledních zbytků akkadské říše.

Moc a bohatství akkadské říše se odrážely v umění, které zprvu vykazovalo kontinuitu s předcházejícím raně dynastickým obdobím. V období vrcholného rozvoje však je charakterizováno novou hlubokou kreativitou, která znamená dosažení některých vrcholů v umělecké historii mezopotamského starověku. Patří

k nim sochy a kamenné reliéfní skulptury, jakož i pečetítka.

Akkadské sochy byly nalezeny v Súsách, kam byly odvezeny jako kořist z Akkadu a Sipparu. Byly vytesány v královských dílnách zejména z „dioritu“ (z Maganu). Na fragmentu stély vítězství Narám-Sína (Mezopotámie, 2334–2154 př. n. l., Mus. Fine Arts) z travertinu (onyxu) je znázorněn akkadský válečník s přilbou na hlavě, držící válečnou sekeru. Na fragmentech stély ze zelenavého „alabastru“ (travertin – onyx) akkadští vojáci eskortují nahé spoutané zajatce (okres Hai, 2300 př. n. l., Iraq Mus.). Soška ležícího býka s lidskou hlavou, zhotovená z „mosulského mramoru“ (alabastru – sádrovce), má oči vykládané slonovinou (akkadské období, Tell Brák).

Výroba kamenných hlavíc bulav pokračovala i v akkadském období. Ukázkou je hruškovitá vápencová hlavice s vyrytým klínovým nápisem (2200 př. n. l., Brit. Mus.). Byla vyzvednuta v Sipparu, v chrámu Šamaše, ochránce města. Dárce tohoto votivního předmětu byl král Šar-kali-šarrí a příjemcem bůh slunce a spravedlnosti Šamaš.

V Uru byly nalezeny fragmenty schránky z chloritu (2300–2200 př. n. l., Brit. Mus.). V reliéfu vyřezaná bojující zvířata a lidé či démoni naznačují, že tento luxusní předmět pochází z Íránu (tomu nasvědčuje i použitý kámen). Klínový nápis se vztahuje k válečným akcím akkadského krále Řimuše.

Když moc sumerských států rozdrtil Sargon Akkadský, obchod s Meluchchou byl již rozvinut. Narám-Sín nakonec obsadil i Magan (Omán), překladiště zboží na cestě do Indie. Karneolové korály dovezené z Indie se našly na mnoha místech Přední Asie akkadské a pozdně sumerské doby – v Aššuru, Ešnuně, Keši/Abú Salábíchu, Nippuru, Uru, Lagaši a Súsách, dále v Maganu (al-Dór, Umm al-Nar, Hillí), a také na tehdy obnovené severní cestě po souši přes Írán – Mundígak, Tepe Hissar,

Šah Tepe (jv. od Kaspiku), *Marlik* (jz. od Kaspiku), stejně jako na jižnější trase přes Írán a Afghánistán (*Mundágak*, *Tepe Jahjá*, *Džalálábád*). Námořní obchod mezi Mezopotámií a Meluchchou trval až do konce starobabylonské říše a zániku kultury Meluchchy (Harappy).

Akkadské šperky využívaly drahé kameny. V akkadském hrobu PG 703 v *Uru* (2300–2200 př. n. l., Brit. Mus.) byl náhrdelník ze zlata, karneolu a lapisu lazuli (drobné různotvaré korály), a také náhrdelník z korálů karneolonyxových, onyxových, sardonxyových, karneolových, křišťálových a z lapisu lazuli. Drobné až velké korály jsou vybroušeny do tvaru soudkovitého, čokovitého a dvoukónického. Druhově pestré složení náhrdelníku naznačuje změnu v oblíbených drahých kamenů. Ke karneolu a lapisu lazuli, oblíbeným již u Sumerů, přidávají akkadští kamenáři onyx, sardonxy, křišťál a další kameny. V akkadském období byl v kamenářských dílnách v *Uru* odpad z výroby předmětů z lapisu lazuli drcen a míchán s pojivem, aby tak byla připravena náhrada za přírodní lapis lazuli. Použití tohoto rekonstruovaného kamene bylo v době Sargonově běžné.

Špičkovým výtvozem jsou perfektně rytá akkadská pečetítka, jimiž je možno nejúplněji dokumentovat akkadské umění. Představují bohatou ikonografii ilustrující vztah mezi světem bohů a světem lidí (božstva jsou identifikovatelná podle rohaté koruny).

Na pečetním válečku z albitu (*Mezopotámie*, 2350–2150 př. n. l., Metropolit. Mus.) zápasí nahý vousatý hrdina s vodním buvolem, který stojí na zadních nohou. Široké rohy buvola jsou znázorněny zepředu, tak, jak je tomu na razítkových pečetítkách té doby z údolí Indu. Toto vyobrazení dokládá kulturní ovlivnění, vyplývající ze styků mezi akkadskou říší a harappskou civilizací. Na pečetním válečku ze serpentinitu (2183–2159 př. n. l., Louvre) jsou znázorněni dva klečící nazí hrdinové s dlouhými kadeřemi. Každý z nich drží nádobu s prýšticí vodou (symbol plodnosti a hojnosti), kterou pijí dva vodní buvoli. V centru kompozice je panel s klínovým nápisem určujícím majitele (Ibni-šarrum, písař Šar-kali-šarrího, vládce Akkadu). Exotická zvířata jsou důkazem vztahů mezi akkadskou říší a oblastí Meluchchy – jejich mohutné rohy jsou znázorněny v podobném stylu (v pohledu shora) jako na pečetítkách z údolí Indu. Tento pečetní vá-

24 Na pečetním válečku (v. 2,8 cm) z červeného jaspisu (akkadská *Mezopotámie*, 2220–2159 př. n. l., Metropolit. Mus.) vidíme jednoho ze čtyř vyrytých nahých hrdinů klečících na koleně a držících žerď s praporcem (mezi praporci je symbol – ryba).

leček (v. 3,9, průměr 2,6 cm) je jednou z nejlepších ukázek dokonalosti, dosažené akkadskými rytci pečetítek. Pečetítka vysoké umělecké kvality byla monopolem příslušníků královské rodiny nebo vysokých úředníků. Pocházejí pravděpodobně z dílny, jejíž produkce byla rezervována pro elitu.

Pečetní váleček z lapisu lazuli, se scénou „bitva bohů“ (2220–2159 př. n. l.), byl vykopán v městě *Kiš* (Tell Ingharra). Pečetítka rytá s důrazem na detail je vynikajícím příkladem akkadské glyptiky. Téma bitvy mezi bohy bylo na akkadských pečetítkách populární (bitvu není možné vztáhnout ke konkrétnímu mýtu). Na pečetním válečku z červeného jaspisu (akkadská *Mezopotámie*, 2220–2159 př. n. l.) jsou vyryti čtyři nazí hrdinové (s šesti kadeřemi vlasů po stranách hlavy), kteří klečí na jednom koleně a oběma rukama drží žerď s praporcem.* Mezi praporci jsou čtyři symboly: sluneční disk, měsíční srpek, ryba a váza s vytékajícími prameny vody. Na rohovcovém pečetním válečku (pozdně akkadské období, 2250–2150 př. n. l.) je znázorněn muž lovící kozorožce v horském lese. Jeho majitelem byl Balu-ili, úředník nejvyššího soudu (výše uvedená pečetítka v. 2,8–3,9 cm, Metropolit. Mus.).

Pečetní váleček ze zelenokamene (*Mezopotámie*, 2300–2200 př. n. l., Brit. Mus.) patřil podle nápisu písaři jménem Adda. Vyrytá scéna znázorňuje čtyři hlavní mezopotamské bohy. Majitelem jiného pečetního válečku ze zelenokamene (*Mezopotámie*, 2250 př. n. l., Brit. Mus.) byl sluha prince. Váleček je opatřen scénou boje mezi divokými zvířaty a hrdiny. Zápas mezi býkem-mužem a lvem je námětem pečetního válečku z lapisu lazuli* (*Ur*, Královské pohřebiště, 2400–2200 př. n. l., Brit. Mus.). Na serpentinitovém pečetním válečku (*Mezopotámie*, 2300–2200 př. n. l., Brit. Mus.) je vyobrazen pták-muž Anzu, přiváděný jako zajatec před boha vody a moudrosti Ea. Na pečetítce z vápence je vyryta mytologická a zemědělská scéna; pečetní váleček Ukinulmaše, syna Naram-Sína, ze serpentinitu, se honosí scénou zápasu zvířat; scéna vzývání sedícího boha, jemuž prýští z ramen prameny vody, je námětem jiného serpentinitového válečku (vrcholné akkadské období, Univ. Freiburg). Surovinově zajímavý je pečetní váleček z mušloviny (*Kiš*, Field Mus.).

Akkadský pečetní váleček z lapisu lazuli (z doby vlády Sargona